

KA ODRŽIVOM OKRUŽENJU: POLITIČKI APSTINENTI O EKOLOŠKIM PROBLEMIMA U SRBIJI

Odnos stanovnika jedne zemlje prema životnom okruženju pokazatelj je nivoa društvene svesti koja predstavlja delatni uslov za stvaranje i održavanje prihvatljivog okruženja, koje korespondira društvenim potrebama. Tu se ogleda potencijal svesne organizacije društva, izražen kroz odnos prema vrednostima koje su i iznutra i na spolja povezane sa odnosom ljudi prema celokupnom okruženju. Sam pojam „okruženje“ može se, dakle, shvatiti krajnje široko, budući da se može odnositi na sve što nas okružuje u prirodi i u samom društvu, ali će se u ovom tekstu on odnositi prvenstveno na ekološku⁶⁰ sferu problema.

Smeštanje ekoloških problema u obuhvatniji društveni kontekst, u kojem dolazi do izražaja odgovarajuća organizacija društva, ukazuje na potrebu za usklađivanjem postojećeg stanja stvari i projektovanih vrednosti. U ovom vremenu evropskih i globalnih integracija ove projekcije vrednosti konvergiraju sve više, tražeći svoje mesto i u društvima u kojima se, kao u Srbiji, zbog zakasnele demokratske tranzicije, nerazvijene „tranzicione“ ekonomije i politički neregulisane sfere opštedruštvenih interesa, dešavaju stvari koje ne odgovaraju očekivanim civilizacijskim standardima. To se, naravno, odražava na sve vidove okruženja, a posebno na ekologiju.

Važno je reći da teoretičari različito shvataju uticaj demokratizacije na ekološku politiku. Dok jedni tvrde da demokratske zemlje imaju bolje

⁶⁰ Treba imati u vidu da pojam ekologije, prema biološkom shvatanju, označava prilagođavanje živih organizama fizičkom okruženju. To omogućuje dovođenje u pitanje koncepta ljudske ekologije, budući da karakteristika ljudi nije da se prilagođavaju okruženju, već da ga menjaju. Nastojeći da sačuva pojam ljudske ekologije, Rudolf Heberle je 1952. godine predložio da se ljudska ekologija shvati preko vrednosno orijentisanih odnosa između ljudi, kao i vrednosno orijentisanog usklađivanja ljudi sa njihovim fizičkim okruženjem. - Heberle, Rudolf. „On Political Ecology - Sociology, Sociography, and Human Ecology“. *Social Forces*, Vol 31. No1. 1952.

stanje okruženja od autoritarnih, drugi raspravljaju o kompatibilnosti demokratije i menadžmenta održivog okruženja, dokazujući da u predstavničkoj demokratiji nisu uvek adekvatno zastupljeni ekološki interesi.⁶¹ U slučaju Srbije, rasprave o tome nisu zapravo pokrenute, između ostalog, i zato što su specifične okolnosti (raspad države, rat i međunarodne sankcije) ovde decenijama sprečavale razvoj takozvanog „perioda tranzicije“ prateći ga od njegovog nastanka na globalnom planu.

Tako je u Srbiji, praktično, izostala značajna proceduralna tematizacija ekoloških problema kakva je uobičajena u demokratskim zemaljama. Urušavanje društvenog, političkog i ekonomskog sistema dovelo je i do prestanka rada mnogih fabrika u Srbiji, uzrokujući krizu nezaposlenosti i materijalne oskudice ogromnog broja ljudi i njihovih porodica⁶². Međutim, sa aspekta prirodnog okruženja to, zapravo, nije imalo negativne efekte. Razaranje društvenog okruženja je, čak, uticalo na obnavljanje⁶³ prirodnog okruženja, koje se u tim okolnostima oporavljalo od zagađenosti vazduha i voda. Zagađivači, koji su nastavili proizvodnju i od kojih neki sada krajnje ozbiljno ugrožavaju okruženje, tek treba da budu uključeni u ekološku politiku Srbije, bar prema onome što predviđa demokratska tranzicija. Transparentnost njihovog uticaja na političke procese tada bi mogla da postane izazov za rešavanje ekoloških problema koji bi pokrenuo građane, odnosno njihove demokratski izabrane predstavnike

⁶¹ U prvu grupu autora spadaju, na primer: Roger Conleton, „Political institutions and pollution control“, *The Review of Economic and Statistics*, Vol 74, No.3 1992; Eduardo Silva, „Democracy, market economics, and environmental policy in Chile“, *Journal of Inter American Studies and World Affairs*, Vol.38, No4.1997. U drugu grupu spadaju: William Lafferty and James Meadowcroft (eds.), *Democracy and the Environment*, Brookfield: Edward Elgar, 1996); „Sustainability, community and democracy“ in Brian Doherty and Marus de Geus (eds.), *Democracy and Green Political Thought*, New York: Routledge, 1996.; Daniel Fiorino, „Environmental risk and democratic process“, *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol.14. 1989.; Rodger A. Payne, „Freedom and Environment“, *Journal of Democracy*, Vol.6, No.3. July 1995. Prema: Shui-Yin Tang i Ching-Ping Tang, „Democratization and the Environment: Enterpreneurial Poltics and Interest Representation in Taiwan“, *The China Quarterly*, 1999.

⁶² Oni su tako samo uvećali broj onih koji su se okrenuli „sivoj ekonomiji“ pošto su ostali bez posla usled bankrotiranih preduzeća ili došli u Srbiju kao izbeglice.

⁶³ Verovatno i pored bombardovanja Srbije 1999. godine, mada ekološke posledice toga nisu dovoljno poznate javnosti.

da se sistematski angažuju na održavanju okruženja preko odgovarajućih demokratskih procedura.⁶⁴

Istraživanje i struktura

U ovom istraživanju građani osam gradova Srbije, koji se deklariraju kao izborni apstinenti, izneli su svoje doživljaje ekoloških problema sa kojima se sreću u svakodnevnom životu. Njihova razmišljanja o mnogim društvenim pitanjima vezanim za okruženje, od kojih su se neka direktno odnosila na ekološke probleme, prikupljena su posredstvom stotinu dubinskih intervjuua. Koncipiranje prikaza dobijenih podataka o ovoj temi bilo je u specifičnoj situaciji jer raspolagalo umerenom količinom podataka koju je u celini bilo moguće upotrebiti za obradu. S obzirom na nedovoljnu obrađivanost ove teme kod nas, kao i na to da je metoda anonimnih produbljenih intervjuua omogućila građanima da potpuno i iskreno izraze svoja stanovišta, izgledalo je da taj pristup omogućava da se saslušaju bar neki glasovi naroda. Osim što je to dalo živopisnu autentičnost prikazu, na taj način je i suočavanje sa izborom između različitih mogućnosti interpretacije svedeno na minimum.

Integriranje ispitivanih stanovišta u smislu celinu, svakako, podrazumeva određenu strukturu. Struktura, pak, u velikoj meri zavisi od tumačenja i preferencija istraživača koji osmišljavaju i klasifikuju dobijene podatke, pogotovo ako su ti podaci dobijeni na osnovu nestandardizovanih intervjuua. To su pokazale i argumentovane kritike dogme o vrednosnoj neutralnosti nauke koje su, međutim, podstakle i odlaženje u drugu krajnost - u podređivanje istraživačkih podataka predodređenom mode-

⁶⁴ Demokratska tranzicija po definiciji uključuje uspostavljanje formalnih prava udruženja koja predstavljaju razne kategorije interesa zapostavljenih u autoritarnoj eri. Međutim, nema garancije da će ti interesi moći da uspostave svoje kanale demokratske reprezentacije. Postoje slučajevi kada su tzv. „privilegovane grupe“ bolje organizovane, koncentrisanije i bolje koriste svoje kanale reprezentacije. Da bi se izbeglo da politika vlade bude uhvaćena interesima politike privilegovanih grupa, zrele demokratije su razvile različite institucionalne aranžmane kojima postižu transparentnost i proračunljivost političkog procesa - od olakšica za učešće građana u administrativnom određivanju pravila, do aranžmana koji olakšavaju legalno ispitivanje administrativne diskrecije. Mada ni to ne može sasvim isključiti mogućnost dominacije posebnih interesa pri kreiranju i primeni politike, ipak je u tom procesu olakšana reprezentacija difuznih interesa građana. Videti: James Q. Wilson, *Political Organization*, Princeton University Press, 1995.; Adam Przeworsky (et al.), *Sustainable Democracy*, New York: Cambridge University Press 1995.

lu interpretacije. Odlaženje u ove krajnosti manifestuje arhetipsku borbu suprotnosti koje, kada nisu shvaćene kao komplementarne, naizmenično dovode do neuravnoteženog potenciranja empirijskog ili deduktivnog modela. Tako je uobičajena situacija koja određuje istraživački prikaz pod pritiskom, s jedne strane, velikog obima i složenosti istraživačke građe, a s druge strane, akademskih zahteva za erudicijom istraživača. To sve ometa istraživanje imanentne strukture fenomena (ovde - iskaza), koja je u njima već sadržana. Kristalizacija takve imanentne strukture, kada joj se omogući da nastane, uglavnom zavisi od međusobne uklopivosti iskaza. Njihove međusobne podudarnosti ili razilaženja odvijaju se u nijansama izukršanih sadržaja. Upravo te nijanse, a ne kontrasti, komplikuju posao istraživača otežavajući uopštavanje koje nivelise razlike i suočavajući verodostojnost uopštavanja sa metodološkom skepsom. To dolazi do izražaja pri pokušaju usaglašavanja ilustrativnih mišljenja ispitanika s potrebama sinteze prikupljenog materijala i može da posluži kao opravdanje za njegovu eventualnu nedostatnost.

U svakom slučaju, osnovna nit predstojećeg prikaza nastojala je da prati motive ispitanika klasifikujući sve dobijene stavove o ekološkim aspektima okruženja u Srbiji. Stavovi ispitanika dobijeni su na osnovu sledećih pitanja koja su bila planirana u intervjuu: kako ispitanik/ispitanica ocenjuje stanje životne sredine u svom neposrednom okruženju, gradu, opštini, regionu; šta mu/joj najviše smeta, a šta ocenjuje kao pozitivno; da li ispitanik/ispitanica misli da je to važno političko pitanje ili su neka druga pitanja po važnosti daleko ispred njega?

Budući da je u ovom prikazu obrađivana isključivo ekološka problematika, bilo je izvodljivo gotovo potpuno prenošenje dobijenih nalaza o ovoj temi. Ovu izuzetnu priliku nije trebalo propustiti naročito zbog nepoznatosti razmišljanja o ovoj temi kod nas. Mada su postavljena pitanja pretežno orijentisala sadržaje dobijenih odgovora usmeravajući ih na određene aspekte teme, i sama razmišljanja ispitanika ukazala su na ideje koje su upotrebljene kao kriterijumi svrstavanja.

Uz to je, kao inherentni motiv klasifikacije istraživačkih nalaza, uzet teritorijalni položaj ispitanika. Ideja je da bi uzimanje teritorijalnog položaja u obzir moglo da omogući komparativno sagledavanje ekologije okruženja u različitim gradovima Srbije. Na taj način bi se odgovori i komentari ispitanika mogli shvatiti kao svedočanstva o ekološkim problemima sredina u kojima ispitanici provode svoje svakodnevne živote. Međutim, ovo „suočavanje“ ispitanika je, kao što ćemo videti, obično bilo

iz pozicije pasivnih posmatrača koji ne vide načina da ga upotrebe u cilju menjanja postojećih okolnosti.

Upravo je izuzetno retka pojava slučajeva koji preduzimaju bilo kakav ekološki angažman uticala na odluku o odstupanju od kriterijuma teritorijalnosti. To je slučaj i sa još par sasvim specifičnih pristupa temi. Na primer, sa globalnom kontekstualizacijom ekoloških problema koja se, osim u novosadskim intervjuima, gotovo nije ni pojavljivala u komentarima ispitanika. Zato je izgledalo primerenije povezivanje, u tom smislu, sličnih razmišljanja, uprkos nedoslednosti prema teritorijalnom principu klasifikacije. On je zadržan u ostalih 95% slučajeva, jer omogućava poređenje regionalnih specifičnosti, u meri u kojoj su one u korespondenciji sa stavovima ispitanika.

Tako dobijeni komentari o ekološkim problemima upotpunjuju sliku o šire shvaćenom okruženju u Srbiji, koje se odnosi na ostale aspekte društva. Ova slika upućuje na razmišljanje o načinima za ostvarivanje vrednosti koje su neophodne za održivo okruženje.

Od metodoloških problema može se još pomenuti i to da su pitanja koja su upućivana ispitanicima nekad varirala u formacijama, u zavisnosti od usredsređenosti ispitivača na navedenu temu tokom relativno slobodno vođenih razgovora. S jedne strane, to je ponekad rezultiralo time da ovo pitanje nije ni postavljeno ali, s druge strane, najčešće su zbog fleksibilnosti u razgovorima dobijani odgovori puni iskrenih utisaka, koji su izvirali iz aktuelne stvarnosti ispitanika. U glavnim crtama, odgovori ispitanika su izneli stavove: a) o stanju njihovih okruženja, b) o stanju svesti o tim okruženjima, c) o važnosti ekologije kao političkog pitanja i d) o odnosu vlasti prema rešavanju konkretnih ekoloških problema. Taj ritam tema očitovao se u svim gradovima u Srbiji.

Životno ili političko

U razvijanju ovih tema brojne varijacije stavova ispitanika pokazuju njihovu dinamičnu životnost. To se jasno manifestovalo u pogledu na percepciju političke „stvarnosti“ u odnosu na ekološke probleme. Mada je među ovim ispitanicima širom Srbije ispoljena gotovo opšta saglasnost da ekološki problemi imaju primarni značaj i vrednost, njihova stanovišta su krajnje suprotna kada je reč o tumačenju političkog značaja ekologije. Dok je za jedne ekologija politički važno pitanje koje je zanemareno u praksi, za druge je ovo pitanje „životno važno“ i kao takvo, po njima, ne treba da

zavisi od promenljive politike, već da bude regulisano stabilnim zakonima koji se tiču opšteg interesa i utiču na razvoj svesti stanovništva.

Beograđani, na primer⁶⁵, uglavnom smatraju ekološke probleme veoma važnim, ali ih obično *ne smatraju političkim*. Oni ova pitanja vide više kao aspekte građanske svesti, bilo da ta svest potiče od kućnog vaspitanja, obrazovanja ili obaveznosti zakona.

„Ekologija nema veze sa politikom, uopšte nije političko pitanje niti treba da bude. Ekologija je prvo pitanje obrazovanja, vaspitanja koje potiče iz kuće. To nema veze sa politikom.“ (BG15-m-40-sss-moler)

„Mislim da pitanje ekologije ne treba da bude vezano za politiku. To treba da bude vezano za nas kao građane. Treba da se trudimo da živimo u nekoj zdravoj sredini. Ne mislim da tu politika može da ima neku značajnu ulogu. To treba da ostane zakonodavstvu. A, opet, kažem, treba da bude veća svest nas građana, da se malo više angažujemo oko naše životne sredine i da se potrudimo da živimo zdravije i bolje. Kao pojedinac ja ne mogu da uradim ništa značajno a, opet, mislim da bih trebala da se angažujem, ali jednostavno mislim da se naše društvo ne trudi dovoljno da nas na neki način izanimira. Da nas jednostavno primora da nešto uradimo. S druge strane, mislim da ne treba. Znači, u jednoj vrsti sam konfuzije što se toga tiče.“ (BG4-ž-40-oš-maserka) .

Kod Beograđana, što je slučaj i kod ostalih ispitanika širom Srbije, kao što ćemo kasnije videti, ekološki problemi se često stavljaju u drugi plan. Ponekad je to ne zato što se oni ne smatraju važnim, naprotiv, nego zato što se smatra da su *drugi društveni problemi od neposrednijeg značaja*.

„Sigurno je da su neka pitanja daleko ispred ekologije, prosto zbog načina života, ali mislim da je to vrlo bitna tema. Treba voditi računa o životnoj sredini potpuno se slažem sa tim, ali to nekako deluje marginalno u Srbiji, naspram svih ovih problema koje imamo. Valjda će to vremenom doći na listu problema koji se rešavaju.“ (BG17-ž-35-vss-medicinski fizičar)

„Postoje važnija pitanja od ekologije. I ona je jako važna, bitno je u kakvoj sredini živimo.“ (BG13-ž-22-oš-nezaposlena)

Ti, od ekoloških „preči“, problemi najčešće se vide kao materijalni, odnosno, *egzistencijalni problemi*. Ugroženost i zabrinutost za goli opstanak osećaju stanovnici svih gradova u Srbiji.

„Ovde su važna egzistencijalna pitanja, a ne ta. Ovde prvo mora da se dođe do toga da ljudi pristojno žive... da mogu da izađu iz kuće i da ih

⁶⁵ U primerima su nakon citata u zagradama date informacije o teritoriji, polu, starosti, obrazovanju i, najčešće, zanimanju ispitanika.

nije sramota njihove dece. Ne mogu da ih pošalju u školu, bre... raspadaju se, bre, porodice se raspadaju zato što su ljudi očajni. Razumeš? Mislim da su to važna pitanja: kako ljudi žive. Ne, mislim, važno je pitanje da li te Pančevo, kako se zove, Petrohemija truje, to je jako važno pitanje, ali to naša vlast toleriše...“ (BG2-m-47-vss)

„Na žalost, kod nas su šanse da čovek umre od gladi veće nego da umre od posledica zagađenja. Ili ljudi će pre dobiti rak od stresa nego od radijacije.“ (BG7-m-30-taksista)

Ipak, postoji mišljenje koje ove, od ekologije „preče“, probleme gleda kroz psihosocijalnu prizmu.

„Tu spada odgovornost kako ljudi žive i kako se ophode jedni prema drugima - njihova prava, nasilje u porodici, zatim te socijalno marginalizovane grupe ljudi koje stvarno jako loše žive. O tome bi ovo društvo trebalo da se osvesti na neki način.“ (BG1-ž-26-stud. andr.)

Navedena ispitanica smatra i to da je ekologija „zaista važno, ako ne i najvažnije političko pitanje“. Takvo mišljenje među beogradskim ispitanicima nije često, naprotiv, ispitanici češće izjavljuju nešto u skladu sa tvrdnjom da „u Srbiji ima i važnijih pitanja“ (BG6-ž-36-nezaposlena)

Kada je reč o svesti građana o važnosti ekologije, ispitanici se retko izražavaju s humorom. Jedan ispitanik se izrazio na način koji deluje kao crni humor.

„Kome je stalo do životne sredine kad imaš problem sa nezaposlenošću, sa radikalima, sa Mladićem i sve ono što smo rekli? Kakva životna sredina, kakva ozonska rupa? Ne postoji! Daj da se naprskam i izađem u život“. (BG11-m-42-sss-vozač)

Kod nas i u svetu

Mišljenje koje ispred ekoloških stavlja *demografske probleme* izraženo je veoma retko. U slučaju Srbije ovi problemi su upravo suprotni od postojećih trendova u svetu koji je opterećen prekomernim rastom populacije. Možda i zato, ekološki problemi u Srbiji obično nisu viđeni kroz ovu prizmu, sudeći po našem uzorku. Ipak, stanovište koje ističe pitanje demografije sreli smo, osim u Beogradu, i u Kragujevcu.

„Mislim da je za Srbiju još značajnije pitanje stanje u agraru i demografsko stanje. Potrebno je pozitivnim merama države podsticati ljude da imaju više dece. Mi kao narod zapravo izumiremo.“ (BG6-ž-36-nezaposlena)

„Mislim da je stanje naše životne sredine dobro. Najviše mi smeta nebriga i nekultura građana prema životnoj sredini. To je svakako vrlo važno pitanje, ali mislim da je ipak važnije pitanje opstanka Kosova i Metohije u sastavu Srbije i pitanje populacione politike, ... problem bele kuge, problem siromaštva.“ (KG4-m-25-student prava)

Sudeći po ovom istraživanju, izgleda da se u Srbiji o ekološkim problemima izuzetno retko razmišlja u *globalnoj perspektivi*. Primeri će pokazati da je globalni kontekst najviše osvešćen među ispitanicima u Novom Sadu. U Beogradu, Valjevu, Kragujevcu, Subotici ispitanici koji spominju globalnu situaciju u odgovorima na pitanje o ekologiji, zaista, predstavljaju izuzetke.

„Životna sredina je zagađena u celom svetu, a ne samo kod nas.“ (BG15-m-40-sss-moler)

„Ekologija je izuzetno važan faktor za opstanak naše zemlje. Bez rešenja ekološkog pitanja postavlja se pitanje opstanka naše planete i tada će biti svejedno da li smo rešili naša državna pitanja!“ (SU10-ž-43-sss-prehrambeni tehničar)

„Ekologija bi trebalo da bude prioritet u našim životima u ovom 21. veku. Pretpostavljam da će glavni problem sa kojim će se čovečanstvo sresti biti reciklaža otpada i odlaganje opasnih materija. Moramo o tome voditi računa pogotovo što sve probleme koje ne uspemo da rešimo i kakav svet ostavimo naslediće naša deca.“ (VA10-ž-36-vss-defektolog)

„Planeta nije sigurno prebivalište. Što je najgore, mi smo puni takvih iluzija o 'normalnom svetu'. Mi samo možemo da radimo na sopstvenom obrazovanju i da taj svet dočekamo spremniji. Ne mislim da je Amerika obećana zemlja. ... Kriza je svuda u svetu i način života, komunikacija i tako to, ni tamo nije super. A ako se tako gleda na stvar - nije ni ovde tako loše.“ (KG10-ž-35-sss, vlasnica butika)

„Moje lično mišljenje je da je to pitanje broj jedan, ali mislim da je to problem celokupne civilizacije. Dok god civilizacija bude imala kao svoj vrhunski cilj ekonomski napredak, znači mi sami kopamo grob u koji ležemo. Znači, ciljevi civilizacije u budućnosti moraju skroz da se promene. ... Tek tada možemo da pričamo suštinski o ekologiji. Jer dok god mi pljačkamo našu majku planetu, a moramo da je pljačkamo jer to nam je standard - što veća proizvodnja to je društvo bogatije i prosperitetnije - znači osnovne postavke u temeljima ove civilizacije uzdravaju nju samu.“ (BG3-m-43-vss- nezaposlen).

Stanovište poslednjeg ispitanika predstavlja pravu retkost, ne samo u našem istraživanju, nego verovatno u Srbiji uopšte, kako zbog obuhvat-

nosti ekoloških stavova koje je izneo tako i zbog njegovog načina života, budući da je upravo posvećen ekološkoj problematici.

„Društveno sam angažovan u nevladinim organizacijama. Upravo smo u poslednjih mesec dana osnovali dve nove NVO. Jedna se bavi okupljanjem proizvođača organske hrane, dakle, onih koji će u Srbiji proizvoditi organsku hranu i distribuirati je na ovo tržište i u inostranstvo ako bude viškova. Drugo udruženje je usmereno na povratak u prirodu, znači, okupljanje ljudi koji iz gradskih sredina žele da se vrate u prirodu. To smo osnovali pre jedno desetak dana. Postoje i druge organizacije koje imaju neka ekološka opredeljenja u kojima sam isto aktivan. Tako, na mnogim sam poljima aktivan, ali na političkom nisam jer smatram da to nema puno smisla.“ (BG3-m-43-vss-nezaposlen)

Da ovakav odnos prema okruženju predstavlja izuzetnu retkost u populaciji Srbije, najverovatnije bi se potvrdilo i istraživanjem daleko većeg uzorka ispitanika. S tim u vezi je izuzetna retkost pojave ličnog angažovanja. Kad je u pitanju redovno bavljenje ekologijom, osim u slučaju navedenog stanovnika Beograda, ono se u ovom istraživanju, od celokupne teritorije Srbije, pojavljuje još jedino u Kragujevcu.

„Angažujem se. U mom naselju smo osnovali udruženje građana 'Eko park - Ilina voda'. Rezultati su vidljivi - od zapuštenog parka smo napravili jedan od najboljih parkova u gradu.“ (KG6-m-38-vš-zaposlen kao portir)

Pogled na stanje

Još jedna *retkost* u našoj sredini, bar sudeći po našem uzorku ispitanika, jeste *pozitivno mišljenje o bilo čemu na planu ekologije i ekološke svesti*. U vezi s tim motivom, vraćamo se na beogradske teme komentarom jedine ispitanice koja je blagonaklono rekla da se „kod nas svest po pitanju ekološkog stanja životne sredine malo povećala“ (BG1-ž-26-stud. andr.). Nasuprot tome, pogledi drugih Beograđana *uglavnom ističu negativnosti*.

„Naša okolina ne da nije zdrava, nego je deficitarna. Niko ne zna svoja prava, niko nema svoja prava. ... Mi ljude nemamo kojima je stalo da unucima ostave zdravu životnu sredinu. Isti onaj šljam koji krade treba da odlučuje i o tako važnom pitanju kao što je očuvanje zdrave životne sredine.“ (BG5-m-44-vss-hirurg)

„Ostala pitanja su daleko ispred pitanja ekologije, a ne bi trebalo da bude tako jer ekologija je veoma važna za život. Uništavajući ekosistem praktično uništavamo svoju mogućnost za neki normalan život. Razočarana sam što niko o tome apsolutno ne vodi računa.“ (BG12-ž-45-vss-nezaposlena)

U istom duhu beogradski ispitanici uglavnom *ne prepoznaju nikakvo napredovanje svesti* koje bi se odražavalo u ponašanju građana prema okruženju.

„Svest o ekologiji bi se morala podići na mnogo viši nivo nego što je inače. Ne bi se baš reklo da je dobro...“ (BG10-ž-34-sss-službenica)

„Ni vlast ni građani nisu svesni ekoloških problema... To je važno i političko pitanje, i pitanje svesti, kao i opšte kulture - pitanje kompletnog načina života na našim prostorima.“ (BG11-m-42-sss-vozač)

„Ono što se najteže menja je svest ljudi. ... Kada bi prestali da govore ono što dolazi sa zapada da je loše, možda bi nam bilo i bolje, ovako - teško.“ (BG10-ž-34-sss-službenica)

„Jeste, važno je pitanje ekologija. Mi nismo svesni naše nesvesti što se svega tiče a pogotovo ekologije.“ (BG16-ž-23-vss-novinarka-nezaposlena)

U tom smislu, komentar: „Na žalost, mi smo nezrelo društvo“, jeste najeklatantniji primer atmosfere u kojoj lebde zapažanja većine ispitanika. Niko od ispitanika ne zapaža pozitivne promene u ekološkoj svesti društva u Srbiji. Eventualna zapažanja, koja su obično dobijena na „insistiranje“ intervjuera, tiču se odavanja *priznanja za bolju organizaciju javnih službi*:

„Možda je najpozitivnija stvar koja nam se nakon Petog oktobra dogodila, povećana aktivnost Gradskog zelenila. Ti ljudi rade kako treba svoj posao. Problem je što ljudi nekontrolisano bacaju đubre. Ne samo pojedinci, nego i firme, građevinske na primer, ostavljaju iza obavljenog posla gomile đubreta. Nema svesti o odgovornosti za životnu sredinu.“ (BG6-ž-36-nezaposlena)

Međutim, i ove pozitivne promene primećene su samo u centru grada, ali ne i na periferiji, niti van samih gradova:

„A šire po Srbiji, kada sam putovala, mogla sam da vidim deponije smeća na nekim jako lepim mestima i to mi se, naravno, uopšte ne sviđa.“ (BG1-ž-26-stud.andr.)

Za većinu beogradskih ispitanika i *sam grad je u nedopustivo lošem stanju*:

„Grad je neviđeno prljav, te stvari moraju biti drugačije regulisane. Dobro bi bilo da ne bacamo svašta po ulici i zato sam za to da se takvi prestupi oštro sankcionišu. Beograd, nikad crnji grad. Mogli bismo malo više da vodimo računa o našem gradu, ima dosta smeća na zelenim površinama, ljude mrzi da hodaju 50 metara do kontejnera pa naprave divlju deponiju ispred zgrade!“ (BG14-m-28-sss-stud.informatike-programer)

„Stanje životne sredine u Beogradu je katastrofalno, mnogo je zagađeno, mislim da ima mnogo automobila. Mnogo mi prija kada odem u prirodu da se kao čovek nadišem malo kiseonika.“ (BG16-ž-23-vss-novinar-ka-nezaposlena)

A i kada je *doživljaj boljeg održavanja grada* pozitivan, ispitanici ipak akcentiraju na svoje nezadovoljstvo okruženjem.

„Okolina u kojoj živimo je nesređena, parkovi i prirodna posetišta su zapuštena.“ (BG13-ž-22-oš-nezaposlena)

Tome se može dodati i *zabrinutost ekološkim stanjem reka* koja je takođe prisutna kod mnogih stanovnika (naravno, ne samo Beograda):

„... Reke su jako zagađene.“ (BG13-ž-22-oš-nezaposlena)

„... pošto živim blizu reka - obala je prilično zapuštena, uz obalu svašta može da se nađe...“ (BG10-ž-34-sss-slужbenica)

„...od plastičnih flaša do izlivanja mazuta u Savu.“ (BG11-m-42-sss-vozač)

„Reke, parkovi i ulice u Srbiji puni su odbačenih plastičnih flaša, aluminijumskih konzervi i drugog ambalažnog otpada. Reke moraju da se zaštite. Ako ništa drugo, ako hoćemo da se bavimo turizmom i nešto da uradimo po tom pitanju.“ (BG14-m-28-sss-stud.inform.-programer)

Nezadovoljstvo odnosom vlasti prema životnoj sredini vidi se jasno iz primera koje navode građani u svim gradovima. U Beogradu, na primer, kažu:

„Dva parka koja smo imali u okruženju su posećena i tu su 'nikle' tri stambene zgrade sa samo dva drveta ispred njih. Mislim da se ne ulaže puno u prirodnu sredinu. Vlast bi morala malo više da se zainteresuje za životnu sredinu i da poradi na tome i, samim tim, i oni da podignu svest građana o zaštiti životne sredine.“ (BG10-ž-34-sss-slужbenica)

„Konkretno imam primer - sestra mi živi na Konjarniku, gde su dva brata tajkuna sa velikom lovom uložili sredstva i sve su posekli: park, šumu, nekih 70 stabala starih preko 30 godina, da bi napravili neki parking. Građani su pokušavali da se bore, organizuju, pravili su straže, svađali se... da bi im predsednik opštine, koji je uzgred iz DSS-a, jednostavno rekao da to nije u njegovoj nadležnosti, nego u nadležnosti grada. S nadležnosti grada se prebacilo na inspekciju, a oni nemaju pojma. Ni Zelenilo, niko živi nema pojma ni o čemu, zovu miliciju, milicija dolazi, radnici zaustave mašine, kako se patrola okrene tako oni nastave da seku, tako da su to potpuno upropastili. Eto, takav je stav ove države prema ekologiji.“ (BG12-ž-45-vss-nezaposlena)

„Ne znam da li vlast ima vremena da razmišlja o ekologiji, a trebalo bi. Još nije toliko loše stanje životne sredine da bi zauzelo neko visoko mesto

na listi zadataka. Jedino što se baš pokazalo kao simptomatično, to je zagađenje Beograda prouzrokovano i izduvnim gasovima automobila.“ (BG14-28-m-sss-stud.inform.-programer)

I životinje stanuju ovde

Najzad, među ispitanicima, kako u Beogradu tako i šire, premalo su zastupljena razmišljanja o životinjama. Budući da *problemi životinja*, kao i načina na koji se ljudi odnose prema njima, imaju svoje mesto u ekološkoj problematici, trebalo bi primetiti da u nalazima imamo svega par komentara koji se tiču životinja. Među njima je samo jedna Beograđanka koja kaže:

„Veliki sam ljubitelj životinja i žao mi je kućica na ulici. Skoro sam čitala članak u novinama da je ekološka inspekcija podnela prijavu za nemar. Čovek je imao stovarište u Vojvođanskoj ulici i dva psa koji su umirali od gladi. Neko je to prijavio i konačno smo došli do toga da je taj neko kažnjen za nemar. Ne mora on da ima te životinje, ali ako ih je uzeo, mora da vodi računa o njima. Oduševila me je ta prijava, zato što je on kriv za to.“ (BG17-ž-35-vss-medicinski fizičar)

U ovom istraživanju postoje još samo tri slučaja da su životinje uopšte pomenute. I to u kontekstu neodbravanja. Tako, jedan Nišlija izjavljuje:

„Psi lutilice u Nišu me izluđuju.“ (NI5-m-63-vss-nezaposlen)

Dok je u Valjevu problem pasa lutilica, izgleda, još prisutniji:

„U našem gradu je veliki problem sa psima lutilicama, kojih ima sve više i koji napadaju ljude. Niko o tome ne razmišlja, niti ih sklanja sa ulice.“ (VA8-m-45-sss-nezaposlen)

„U našem gradu najviše mi smetaju psi lutilice, kad god se šetam sa detetom imam veliki strah gledajući sve te pse u čoporima.“ (VA10-ž-36-vss-defektolog)

Budući da je ekološka polemika, koja se u svetu bavi životinjama, pokazala da je briga o pravima životinjama odlika humanosti, jer životinje nisu u stanju da se bore za svoja prava, izgleda zabrinjavajuće to što ima građana Srbije koji kao da ne misle da životinje treba da imaju svoje mesto u okruženju.⁶⁶

⁶⁶ Mary Midgley je u knjizi *Animal and Why They Matter*, Athens, Ga, 1983., dala istorijski pregled humanitarizma i priznavanja prava životinjama, koje potiče još iz XVII veka. U XIX veku Šopenhauer je govorio o „neprirodnoj razlici“ koje je hrišćanstvo napravilo između ljudske i životinjske vrste. Na prelasku veka, stvorena je koncepcija primene ideje prava van kruga ljudskih bića.

U beskonačnom krugu

Iskazi stanovnika *Valjeva* umnogome liče na stavove koje su izrazili ispitanici u drugim gradovima Srbije. To su, uglavnom, varijacije na temu važnosti ekologije:

„Sigurno da to nije najvažnije pitanje, ali je u vrhu po prioritetima i potrebi za rešavanjem.“ (VA8-m-45-sss-nezaposlen)

Nalik komentarima u ostalim gradovima Srbije, i u Valjevu se ističu problemi nedostatka novca, preživljavanja, zaposlenja.

„Pre tog pitanja treba da bude ekonomija. Plate su na prvom mestu. Da jednostavno ima od čega da se živi.“ (VA6-m-45-majstor)

„To bi trebalo da bude prvo pitanje. Međutim, u realnosti je na prvom mestu borba za život, kako preživeti, pa tek onda razmišljanje o prirodi. Čovek ne razmišlja o drvetu i travi, već kako da zaradi hleb da preživi.“ (VA7-m-privatnik)

„Pitanje zaštite životne sredine po važnosti kod nas je na poslednjem mestu, na žalost. Jer su drugi problemi kod nas. Kao prvo, posao. Kako ćemo živeti kad nema posla? Pa, tako redom. I dok stigneš do zaštite prirodne sredine 'pojeo vuk magarca'.“ (VA3-m-25-ss-instalater)

Valjevci su veoma uzdržani kada odgovaraju na pitanje ima li nešto pozitivno u vezi s njihovom životnom sredinom. Oni zaista *malo toga percipiraju kao pozitivno*.

„Pa ... možda sad, ima tih parkova, malo tog šetalista koje je zaštićeno. Ne znam, vrlo malo tog nečeg što stoji u zaštiti životne sredine.“ (VA5-ž-29-sss-ekonomski tehničar)

„O zaštiti životne sredine se uglavnom samo priča, a u suštini se vrlo malo radi, jer da bi se nešto na tom polju moglo uraditi potrebne su pare, a njih nema, pa smo u beskonačnom krugu. Vrlo malo je pozitivnog.“ (VA2-ž-40-vss-prostorni planer)

Najčešće se to pozitivno odnosi na vođenje brige o reci i na edukaciju dece.

„Kao pozitivno ocenjujem to što su sredili reku Gradac. Mislim da se o njoj ipak vodi računa, koliko-toliko. To je stvarno super.“ (VA3-m-25-ss-instalater)

„Možda se najviše vodi računa o zaštiti reke Gradac i to što su u škole uveli fakultativne predmete, kao što su 'Čuvari prirode', gde se deca malo više edukuju po tom pitanju. Najviše mi smeta što se to pitanje uvek poteže u toku političkih kampanja, a kad prođu izbori o tome više niko ne misli.“ (VA2-ž-40-vss-prostorni planer)

„Pozitivno je to što se radi na edukaciji dece vezano za školske programe koji uključuju i svest o važnosti ekologije. Mislim, po važnosti, da bi to pitanje trebalo da bude na prvom mestu. Svi živimo u nekoj sredini koja bi trebalo da bude zdrava. Pa, prosto ako živimo u nekim zdravim okolnostima, to se negde odražava na naš mentalni sklop i na naše funkcionisanje u gradu. Mislim da bi političari trebalo da misle o tome i da se u svojim programima bave pitanjima zaštite, predlozima, programima, inoviranjima.“ (VA1-ž-39-sss-pedagog)

Edukacija dece u pogledu životne sredine se, ipak, odnosi na buduće naraštaje, dok je situacija u sadašnjosti viđena sasvim drugačije:

„Nizak je nivo svesti građana, nizak nivo edukovanosti za problem zaštite životne sredine. Jako nizak nivo. Nezadovoljavajući.“ (VA1-ž-39-sss-pedagog)

„Mislim da ne postoji nigde, ni u čijoj glavi, ta zaštita životne sredine. Mada se ovde u poslednje vreme rade neke edukacije u gradu, nešto se pokušava da se odradi, ali...“ (VA5-ž-29-sss-ekonomski tehničar)

Izgleda kao da *negativno viđenje* okruženja sprečava ispitanike da prepoznaju da se bilo šta pozitivno dešava. To se vidi iz njihovih razmišljanja, punih neverice, u pogledu mogućnosti poboljšavanja situacije:

„Pozitivno je to što je neko počeo da postavlja nove klupe i da uređuje ovaj grad. Ali, kao što sam rekao, problem je što se to sve odmah uništi i ne može dugo da traje. Treba uvesti neku kontrolu, neke čuvare koji će to da čuvaju.“ (VA8-m-45-sss-nezaposlen)

„U gradu, kao i pre dvadeset godina, nema nikakvog napretka, standardno se čiste ulice, standardno se peru ulice. Peru se na isti način od pre dvadeset godina. To što su oni uredili parkove, stavili žardinjere, klupe... nisu uradili na svesti ljudi - da je to za njih i da ne lome klupe, spomenike koji krase park. ... Oni se trude i to je jedino pozitivno. Rezultata nema. I pre trideset godina se trudilo.“ (VA7-m-privatnik)

Ponekad, zaista, to što se ne vidi išta pozitivno izgleda da je odgovornost države, pre nego pojedinca.

„U državi je glavni problem što se na radnim mestima ne koriste zaštitna sredstva. Konkretno, ja sam deset godina proveo bez zaštitnih naočara u vojnoj pošti. Radio sam i pre dve godine, primećena je katarakta na obadva oka. Tada su tek nabavljene zaštitne naočare. Šta znam, ne vidim ništa pozitivno. Nije se ništa promenilo.“ (VA6-m-45-majstor)

Međutim, u Valjevu ima ispitanika koji su kritički nastrojeni i kada govore o nečem o čemu se ostali sugrađani pohvalno izražavaju, na primer,

o održavanju reke Gradac. To pokazuje sledeći primer iz kojeg se vidi izrazito kritički stav ispitanika koji, pritom, sebe smatra osobom koja „ne gleda ono što je ružno“:

„Stanje u našem gradu u toj oblasti je katastrofalno. Ne možeš da prođeš normalno gradom, a da ne vidiš razbacano smeće, izlupane žardinjere i polomljene klupe. Ruše se čak i dečiji parkovi. Mladi u tome prednjače, ali ne bih izostavio ni starije koji takođe učestvuju u tom vandalizmu. Valjevo je, inače, lep grad i ima lepu okolinu i tri reke. Često odem sa ćerkicom na Gradac i tamo je strašno. Oni koji bi trebalo da vode računa o reci Gradac, nekakva udruženja, oni to ne rade. Ipak, trudim se da ne gledam ono što je ružno u mom okruženju. ... Problem su ljudi koji ne znaju da cene ono što imaju i što bi trebalo da bude opšte dobro za sve.“
(VA8-m-45-sss-nezaposlen)

Kritički odnos stanovnika Valjeva prema ekološkoj situaciji u njihovom gradu dominira i u odnosu na druga pitanja. Oni, između ostalog, protestuju i zato što im u centru grada seku drveće da bi asfaltirali trotoare. Ta kritičnost je i razumljiva, jer promene koje donosi nemarna urbanizacija nemaju opravdanja ni sa estetskog, ni sa ekološkog stanovišta.

„Smeta mi sto su isekli drveće u Karađorđevoj ulici i što kao da ne žele da ga vrata, jer su mesta gde je bilo drveće zabetonirali. Ne znam kako će rasti novo drveće kad nije ostavljen prostor. Pošto su rekli poseći će pa će, sad znaš, postaviti nove kaleme. Pre su im smetale ove stare žile zbog asfalta.“
(VA4-m-27-gimnazija-student)

„Mislim, sklonili su drvorede, napravili su asfalt, 'da malo bolje izgleda', mislim da drveća i zelenila treba ovom gradu, čisto zbog vazduha. Da se ulaže u te parkove nešto, da se to malo zelenilo oblikuje, eto, da se nešto uradi po tom pitanju.“
(VA5-ž-29-sss- ekonomski tehnicar)

Verovatno su zbog mnoštva opštih gradskih problema valjevski ispitanici retko pominjali neke specifične probleme, kao što je na primer ovaj:

„U našoj mesnoj zajednici gorući problemi su put i kanalizacija. Ima pet godina kao se obračam i pokušavam, da oni samo dovezu materijal koji bih ja lično i ručno razastro po putu i ne mogu da ga dobijem. Još uvek je tih 130 metara livada. Kanalizacija je stigla do zadnje kuće u šoru dole, gde su kuće zbijene, i tu je stalo. ... Meni ovde, takođe, smeta smog. Kada je vreme hladno, osećaju se svi odžaci iz grada i smog ide niz Kolubaru i zahvata i nas. Period jutra i večeri je dosta nepodnošljiv. ...“
(VA6-m-45-majstor)

Opametiti se ili crći

Od najčešće pominjanih komunalnih problema u Valjevu, izgleda najteži *problem deponije*. Na osnovu dobijenih iskaza, međutim, ne vidi se da li su građani Valjeva pokušali bilo šta da učine da bi pokrenuli rešavanje ovog problema.

„Katastrofa. Ova situacija sa deponijom je užasna. Ne znam kako ne mogu da se dogovore u skupštini opštine oko ovoga. Užas, stvarno. Baca se đubre na sve strane. Najviše papirića na ulici. Stvarno je jadno.“
(VA3-m-25-ss-instalater)

„Nisam pomenuo deponiju, treba da crknemo od smeća, katastrofa. Grad je prljav, prljaviji ne može biti, znaš, prljavo mi je ispod prozora. Ja živim u naselju gde se smeće baca preko terase. ... Pitanje zaštite životne sredine, po važnosti, kod nas mislim da je na poslednjem mestu. Nikoga to ne interesuje. Valjda svi misle da ima prećih stvari.“
(VA4-m-27-gimnazija-student)

Neki stanovnici Valjeva su uvereni da bi komunalne probleme trebalo rešavati *zakonima i kaznama*.

„Svakako, veliki problem je i ogromna količina smoga u samom centru grada. Zatim prljavština i mnogo bačenog smeća izvan za to predviđenih mesta. Mislim da to treba rešiti kao svuda u svetu - visokim kaznama i nešto što bi kod nas imalo veći efekat - dobrovoljnim radom na čišćenju smeća - ljudi koji prave smeće. Valjda bi se onda opametili.“
(VA10-ž-36-vss-defektolog)

„Mislim da niko ne pridaje važnost (tom pitanju), da je to zadnja stavka u našem društvu, uopšte, globalno. Mislim, ono, zagađujemo maksimalno svoju životnu sredinu, znači, tipa, idemo ulicom, pušimo... baca ju se pikavci, papirići su na svakom ćosku... znači, ne rade službe koje bi trebalo da rade, nisu ljudi motivisani, ne postoji zakon koji bi to sankcionisao. Mislim da... ne, ne, ugrožena je maksimalno (životna sredina).“
(VA5-ž-29-sss- ekonomski tehnicar)

U opisanoj atmosferi pretežno negativnog viđenja stanovnika Valjeva, pojavilo se i jedno iznenađujuće pozitivno gledište u iskazu jedne ispitanice:

„Mislim da je pozitivno to što dosta mladih ima volju da nešto promeni. Spremni su da se uhvate u koštac sa svim problemima, za razliku i u odnosu na situaciju od pre desetak godina. Nije više tako naglašena želja za odlazak u inostranstvo kao jedina nada za obezbeđivanje egzistencije.“
(VA10-ž-36-vss-defektolog)

Ovaj komentar je po optimizmu nadmašio sve ostale nalaze ovog istraživanja. S obzirom na izrazito nezadovoljstvo koje je u Srbiji potpuno uobičajeno, jedan ovakav pogled veoma nedostaje. To je pogled koji svedoči o veri u mlade, nadu da društvo u Srbiji može prevazići beznađe.

Stavljanje pod tepih

Međutim, većina dobijenih nalaza pokazuje da je, za sada, beznađe uzeo maha. U *Kragujevcu* ispitanici izražavaju nezadovoljstvo ekološkom situacijom, kako u njihovom gradu, tako i šire, bilo tvrdeći da za ekologiju niko ne brine, bilo zabrinutošću zbog problematičnih posledica lošeg odnosa prema okruženju:

„Stanje životne sredine u Kragujevcu je užasno, a za region – nisam siguran. Verovatno i tamo postoje slični problemi za koje niko nije zainteresovan. Narod loše živi, nema posla, nema para... Lošije se živi nego u drugim gradovima.“ (KG6-m-38-vš-portir)

Interesantan je slučaj povezivanja problema ekologije s principom duhovnosti:

„Kragujevac je najzagađeniji grad, čak je zagađeniji i od Pančeva. Veoma je važno ekološko pitanje. Uništavanje prirode je hula na Sveti duh.“ (KG5-m-31-oš-nezaposlen, pesnik)

Kao i stanovnici drugih gradova Srbije, i Kragujevčani po važnosti stavljaju ekološko pitanje iza egzistencijalnih.

„Važno je pitanje ekologije, ali ima i važnijih i mislim da ljudi kojima je egzistencija i budućnost ugrožena ne razmišljaju o ekologiji.“ (KG3-m-27-stud. ekon.)

Stanovnici Kragujevca ispoljavaju zabrinutost zbog kvaliteta životnih namirnica, koja ih navodi na razmišljanje o potrebi za uspostavljanjem standarda.

„Devedeset posto je zagađeno. Hrana koja se kupuje na pijaci je zagađena veštačkim đubrivima. Voda je nikakva. Ne bi svaki treći građanin imao kamenje u bubrežima da je dobra. Mislim da o tome niko ne vodi računa. ... To je važno pitanje.“ (KG9-ž-55-sss, trgovkinja)

„Sve mi smeta, od prljavštine, zagađenja vazduha, ljudi nemaju osećaj prema drugim ljudima, voze automobile koji strašno zagađuju, prljaju okolinu. ... Ja mislim da je to najvažnije političko pitanje. Od toga šta jedemo s pijace, ne prskaju po pravilima, truju nas. Ne znamo šta jedemo, ne postoje standardi.“ (KG7-ž-43-oš-nezaposlena, NVO Sigurna kuća)

Procenjujući *stanje svesti* u odnosu na ekološke probleme, kragujevački ispitanici ispoljavaju veliko nezadovoljstvo. Oni su kritički usmereni podjednako na mentalitet svojih sugrađana, kao i na političare i njihovu neodgovornost u pogledu organizacije vlasti.

„Mi generalno, kao narod, nemamo nikakav odnos prema svom okruženju. To je jako važno pitanje, ali su važna i sva ostala (ekonomija, školstvo, zdravstvo). Mislim da će proći dosta vremena da se u tom pogledu ugledamo, na primer, na Sloveniju.“ (KG10-ž-35-sss, vlasnica butika)

„Ovo je važno životno pitanje. Pomenuo sam da u mom neposrednom okruženju, to jest u mojoj ulici, već više od pet godina godina radi livnica teških metala koja nema ni jednu dozvolu za rad i godinama truje ceo kraj. I kada bi imala sve propisane filtere ova fabrika bi morala biti udaljena, prema zvaničnim propisima, najmanje dvesta mestara od prvog stambenog objekta, a ona se nalazi do samog naselja i jedva pedeset metara od obdaništa! Kao građani žalili smo se svim instancama, više puta pravili proteste pred Skupštinom grada, slali svoje predstavnike u nadležno ministarstvo, apelovali u medijima... I ništa. Svuda bi nam govorili da smo u pravu, obećavali ponešto, da bi na kraju, na naše uporno insistiranje i zivkanje, 'priznali' da ne mogu ništa da urade. Reč je o neverovatno jakoj vezi kriminala i vlasti. Šta više reći?!“ (KG2-m-25-apsolvent srpske književnosti)

„Ekologija jeste političko pitanje, jer od volje političke elite zavisi kakvo će nam biti okruženje. Srbija bi trebalo da se obezbedi rigoroznim zakonima, ali i da obezbedi njihovo poštovanje. Na žalost, sve nije tako sjajno, treba krenuti od bačenog papira, tako će i velike firme znati gde im je mesto.“ (KG8-ž-28-vss, službenica)

„Pitanje ekologije je pitanje našeg budućeg razvoja. Za sada se to pitanje kao i sva ostala važna pitanja stavljaju pod tepih. Princip je isti, sve su ostalo varijante. Sve će da se reši kada budemo na to prisiljeni.“ (KG1-ž-50-vss-novinarka)

Hleba i filtera

Stanovnici *Kruševca*, koji se izjašnjavaju kao politički apstinenti, imaju mnogo problema u svom okruženju. Ti problemi se, uglavnom, tiču onih aspekata okruženja koji se odnose na komunalna pitanja bitna za uspostavljanje normalne organizacije gradskog života. Nekad se to objašnjava niskim životnim standardom društva.

„Katastrofalno je. Iako sam u gradu, živim u kraju gde još ni ulice nisu asfaltirane. Ulične rasvete su stavljene, ali se ne održava, pregori sijalica

i ne menja se, pa kad uđem u moju ulicu kao da uđem u tunel i gazim po dubokim barama i kad dođem u glavnu ulicu kao da sam izašla iz pećine. Smeta mi i organizacija radova u nevreme. U drugim zemljama se organizuju za vreme vikenda i zna se kad, kod nas to traje godinama i mesecima i otežava život ljudi, pravi razne blokade i bez oznaka su radovi.“ (KŠ7-ž-34-apsolv ekon. - NVO Peščanik)

„Najviše mi smeta nedovoljna čistoća grada, stvara jednu ružnu sliku ta prljavština, mada se u poslednje vreme vidi neki pomak. Nisu rešene ni deponije, a to je vezano za naš životni standard, nemamo pare da sredi-mo ni kuće, a kamoli da sredimo dvorište. ... Ovo pitanje po važnosti mi je u vrhu, izuzetno je bitno.“ (KŠ1-ž-31-psiholog-centar za soc rad)

Kruševljani, takođe, smatraju da je značaj ekoloških problema uslovljen stepenom siromaštva.

„Da li to pitanje treba da bude ispred drugih? Pa, dobro, ne treba baš da bude prvo i vodeće, jer smo dobro zabrazdili u nekim elementarnim životnim pitanjima, onaj ko je siromašan sigurno mu nije do ekološkog pitanja.“ (KŠ7-ž-34-apsolv ekon. NVO Peščanik)

„Da bismo mogli da rešavamo ekološka pitanja, prvo ljudi moraju da budu zadovoljni na drugoj strani, jer neće čovek da brine puno o tome da li je bacio papir na ulici ili ga je ubacio u kantu ako razmišlja o tome da li je kupio hleb. Ne kažem da je nebitno, ali svako gleda svoje interese i naravno da će bitnije da mu bude da li danas može da kupi porodici hleb nego dal' je postavljen filter u nekoj fabrici.“ (KŠ3-ž-29-srednja ekonomska-nezaposlena)

Kruševljani nezadovoljno referišu o stanju svesti i nekulturi svojih sugrađana, prvenstveno zbog nesavesnog odnosa prema čistoći okruženja. Neki su prosto zgroženi, a neki predlažu i novčane kazne.

„To je naša 'kultura ponašanja', bacamo smeće gde stignemo... Ekološka sredina u gradu je loša. Ulice prljave, prozori, vazduh, reke... Infrastruktura sela, kanalizacija, otpadne vode. To može da se reši samo kaznama. Voda, jedino za piće je ispravna.“ (KŠ2-m-40-oš-telefonista)

„Nije dobro, bacanje plastike i smeća svuda, to je katastrofa, prljav nam je grad.“ (KŠ10-m-30-sšs- nezaposlen)

„Mi građani treba da budemo malo više ekološki svesni... ako svi mi malo više povedemo računa šta bacamo, gde bacamo, kako ostavljamo, bilo bi svima bolje a onda da se pređe na krupnije zagađivače.“ (KŠ3-ž-29-sšs- nezaposlena)

„Smeta mi neažurnost prema prirodi, jer ima mnogo toga da se sačuva. Smeta mi naše nevaspitanje u pogledu higijene, nekultura, primitivi-

zam. ... To je loše kod nas - ne znamo koliko smo prosti.“ (KŠ7-ž-34-apsolv ekon. - NVO Peščanik)

„Mi smo još ljudi seljačkog mentaliteta, ne razmišljamo, nemamo kulturu ponašanja. Možda zakonskim regulativama, Srbina po džepu, pa će se opametiti. Lično, skrećem pažnju i ukazujem na postupke pojedinaca u nedoličnom ponašanju.“ (KŠ6-m-47-sšs-trgovačka-obučar)

„Što se tiče ekologije, mi smo po prirodi aljkav i neuredan narod. Nismo izgrađivali osećaj za zajednicu, već se borimo samo za svoje dobro, a to preko puta moje ograde, baš me se mnogo i ne tiče. Spremni smo da istresemo preko noći punu kesu smeća, da isečemo što god hoćemo. Ja se sećam kad su se pojavile motorne testere, sad se sve seče, čitave goleti su napravljene, svuda se seče šuma nekontrolisano. Zagadili smo reke kesama i plastikom.“ (KŠ5-m-70-vss-sudija u penziji)

Interesantno je da stanovnici Kruševca češće od ostalih ispitanika izražavaju empatiju sa stanovnicima drugih ekološki ugroženijih sredina. Slično kao u drugim gradovima, i ovde su stanovnici podeljeni po pitanju stavova o tome da li ekologija treba ili ne treba da bude političko pitanje.

Jedni smatraju da ekologija treba da bude političko pitanje, jer:

„... ovo što se desilo u Pančevu, Paraćinu, to ne bi smelo da se više nigde dogodi.“ (KŠ7-ž-34-apsolv ekon. NVO Peščanik)

Drugi, pak, premda imaju ista osećanja empatije, zaključuju upravo suprotno:

„Nije dobro što se to dešava u Paraćinu i Pančevu. Nisam za to da to bude političko pitanje, već da institucije koje se bave time vode više računa.“ (KŠ10-m-30-sšs- nezaposlen)

Izražena je *potreba za zakonodavnom uređenošću* u oblasti ekologije i, u tom smislu, Kruševljani podržavaju to da pitanje ekologije postane političko, iako ponekad izražavaju sumnjičavost prema politici kao takvoj. U svakom slučaju, oni veruju da ekologiji treba pokloniti više pažnje.

„Na žalost, mnogo malo pažnje se poklanja ekologiji i politički i na svakom nivou. Mislim da bi trebalo nešto da se uradi po tom pitanju, da se makar zakonski obavežu fabrike koje ispuštaju gasove da imaju filtere. ...da se nađe rešenje da se neke fabrike izmeste van grada. Zatim, mnogo je velika emisija tih gasova ...mislim da to dolazi od 'Župe'. Zvaničnici kažu da je to od toplane i od uglja koji gori, što im ja ne verujem.“ (KŠ3-ž-29-sšs- nezaposlena)

„Treba da je najvažnije među prva tri pitanja. Sada je nešto bolja situacija, ali je još loša i biće takva dok se ne nađe praktično rešenje, na primer,

strogi zakoni i kazne za nepoštovanje normi, za bacanje smeća na sve strane. Smeta mi neurednost i nepoštovanje propisa i zagađenje.“ (KŠ9-m-27-všs-pravnik)

„Očajno je stanje, fabrike nemaju filtere na dimnjacima i niko ih i ne kažnjava zbog toga. Toplana nema filter i ne može da se diše od smoga. A o našoj nehigijeni i da ne govorim, smeće i nečistoća svuda oko nas, baca svako šta stigne i gde hoće. Niko nikada nije kažnjen.“ (KŠ4-ž-47-vss-ginekolog)

„U mom delu grada gde ja živim ne smeta mi ništa, al' što se tiče Pančeva, ne daj Bože da mi imamo takve probleme, da nam se deca guše. Mislim da to treba da postane političko pitanje, zbog tih ljudi, zbog te dece koja imaju stvarno probleme. Mi ne možemo mnogo toga da učinimo, al' opet su tu ti političari koji bi trebali da se zauzmu stvarno za nas i da bude dosta bolje, oni znaju kako a mi ne znamo. Mi ih ne interesujemo dovoljno, samo priče i obećanja kad treba da glasamo.“ (KŠ8-ž-29-oš-higijeničarka u opštini)

„Kao političko pitanje? Ja to ne dovodim toliko u vezu sa političkom sferom delovanja. Meni je ekologija bitna u svim vremenima, nevezano od aktuelnog političkog pitanja. Nedovoljno se radi na tome. Mislim da tu treba ići i u sankcije, to funkcioniše i u inostranstvu.“ (KŠ1-ž-31-psiholog-centar za soc. rad)

Interesantan je komentar jednog ispitanika, iskusnog i kompetentnog po pitanju prosuđivanja mentaliteta i uloge zakona i kazni, koji ukazuje na to da takozvani „mentalitet“, u stvari, počiva na samoj organizaciji društvenih potreba.

„Mi zakonima ne možemo da promenimo Srbina, samo kaznom. Doduše, u kom selu ima kontejner? Seljak je osuđen da baca gde se snađe. Znači, država je i tu zatajila.“ (KŠ5-m-70-vss-sudija u penziji)

Pozitivna nastojanja u lokalnoj samoupravi nisu ostala nezapažena.

„Naša lokalna samouprava se dosta pozabavila tim pitanjem, otvorena je kancelarija za ekologiju i to je jako bitno. ... Kao pozitivno ocenjujem da se neka ulaganja vide, mislim odvajanje tih kontejnera, posebno za flaše i da se skupljanje smeća širi i na prigradska naselja.“ (KŠ1-ž-31-psiholog-centar za soc. rad)

Međutim, izgleda da ta pozitivna nastojanja nisu velika.

„Jedino pozitivno što sam videla jeste postavljanje ovih metalnih korpi i kontejnera za plastiku. Vidim da se to postavlja, ali opet nedovoljno. Recimo, ja u celoj ovoj ulici vidim jedan kontejner, a pogledajte samo koliko zgrada ima.“ (KŠ3-ž-29-srednja ekonomska-nezaposlena)

Sve u svemu, izgleda da Kruševljanima ne preostaje išta više od toga da prihvate stvari kakve jesu i da budu optimistični u pogledu daljeg razvoja događaja:

„Pozitivno je, jer je priznato da su to najveći problemi.“ (KŠ9-m-27-všs-pravnik)

Samo šminka

Građani Niša su na sličan način indisponirani stanjem njihove životne sredine, kao i odnosom političara prema tom pitanju.

„Neka druga politička pitanja daleko su važnija od ekologije i naši političari koriste ekologiju da bi bili u trendu, tj. da bi dobili neki poen, a oni prvi ne rade to, na primer, ne zatvaraju fabrike koje zagađuju okolinu i slično.“ (NI4-m-32-vss-inženjer zaštite na radu)

Preovlađujući osećaj nezadovoljstva ne dozvoljava ni Nišlijama da poveruju i da podrže promene koje nazivaju pozitivnim:

„Pozitivne promene su u angažovanju javno-komunalnih preduzeća, u smislu uređenja i signalizacije saobraćaja, postavljanja znakova, saobraćajci pored škola, čišćenja ulica u zimskom periodu. Na to su bacili akcenat, ali to je samo šminka. Niko se ne bavi problemom deponije, gradsko groblje je totalno neuređeno. Parkovi se ne održavaju.“ (NI4-m-32-vss-inženjer zaštite na radu)

Jedan nezaposleni građanin, koji je u godinama pred penziju izjavio da čistoću u Nišu niko ne gleda i da je đubre na sve strane, nije rekao ništa o tome da li su ljudi na tu prljavštinu otupeli ili im se još nije dovoljno smučila. Izgleda da Nišljie u stanje koje bi se moglo okarakterisati kao rezigniranost dovodi najviše *nizak materijalni standard*.

„Nemamo mi rešenja za mnogo ozbiljnija politička pitanja, neće to doći na red još 20 godina. Najviše mi smeta đubre i prljavština po gradu. Mi ni to ne možemo da sredimo, a nekmol' da idemo dalje. Kod nas su druga politička pitanja po važnosti daleko ispred, ali kada bi bio bolji standard, bilo bi to mnogo važno.“ (NI3-m-33-sss-nezaposlen)

„Sa prvim padom temperature grad se pretvara u gasnu komoru od smoga, od dima. Parking prostori, zagađenje vazduha od izduvnih gasova automobila, ali da li smo mi u mogućnosti da sebi priuštimo adekvatna vozila? Dok sačekamo da nam standard dođe na taj nivo, unišćemo ono što imamo od životne sredine i svoje zdravlje.“ (NI1-ž-30-sss-nezaposlena)

„Ekologija je važna ako se gleda dugoročno, ali ljudima je ugrožena egzistencija i onda ljudi kažu: 'Ma šta me briga šta će biti sa ovom zemljom kad sam sad gladan i ja i moja deca'. Da je to zadovoljeno, onda bi ljudi verovatno bili usmereni i na ta druga pitanja.“ (NI9-ž-26-vss-psiholog u industriji)

„Ekologija je za mene najvažnije političko pitanje i tu treba uvesti najstrožiju disciplinu... Ekologija je žila kucavica našeg života, ali ovde je zanemarena zbog materijalnog stanja.“ (NI5-m-63-vss-nezaposlen)

„Ekologija nema veze sa politikom, ali politika ima veze sa politikom - ako su političari korumpirani onda će dozvoliti da zakopaju uranijum kod nas i da nas zatruju i da mi ne znamo. Druge veze sa politikom nema. Kad nema novca za kulturu i obrazovanje, kako će biti za ekologiju.“ (NI8-m-51-sss-privatni preduzetnik)

Zatvaranje očiju

Na osnovu nekih odgovora očito je da ispitanici razmišljaju o *problemu svesti*, kao činocu ekološke situacije u okruženju:

„Ekologija nam je na poslednjem mestu. Nismo ni svesni šta to znači i da bismo ekologiju mogli da pretvorimo u profit... (NI1-ž-30-sss-nezaposlena)

„Nema tog odnosa kod nas. To pitanje je važno, ali kod nas ne. Na primer, u Nemačkoj je partija 'zelenih' poznata, a kod nas je nigde nema. U mom okruženju, ja ne znam kakvo je stanje u mojoj okolini, jer ti se podaci od nas kriju, čujemo tek kad se nešto ozbiljno loše desi.“ (NI6)

Nekim ispitanicima iz Niša jasno je da se problem svesti ne nalazi samo negde „gore“, u političkom organizovanju vlasti, nego da se on nalazi i „dole“, u mentalitetu ekološki neosvešćenog stanovništva:

„Ekologija jeste bitno pitanje. Kod nas je higijena na očajnom nivou još uvek ima ljudi iz zgrade koji bacaju smeće kroz prozor, tresu pikslu kroz prozor i slično. Imam jednog dečka iz zgrade koji čisti sve to i kosi travu, i to je greota što jedni bacaju, a drugi čiste. Taj dečko ima dogovor sa zgradom i on je za to plaćen, ali njegov posao je da sređuje travu, a ne da čisti njihovo smeće.“ (NI10-ž-23-sss-student menadžmenta)

„Ljudi zatvaraju oči pred tako nekim malim stvarima koje su vrlo ružne, a kamoli da reagujemo na nešto veće... Mislim da ne reagujemo ni na šta. Strašno je ono što se desilo da majka i sin umru od gladi, jer nisu imali hranu. Sama ta činjenica da se tako nešto desilo u našem društvu govori puno o nama.“ (NI1-ž-30-sss-nezaposlena)

U poređenju sa navedenim primerima koji zaista teško ikoga mogu ostaviti ravnodušnim, izgleda skoro bizarno to da nekome može najviše da smeta „zvučno zagađenje“:

„Na primer, kod nas postoji ekološka inspekcija koja treba da meri jačinu zvuka koja se emituje iz kafića i da li to smeta građanima. Oni ne rade svoj posao. Umesto njih se šalje milicija koja oduzima instrumente, ali oni ne izlaze na uviđaj. To je važno životno pitanje, ali tek kada naš standard dostigne nivo razvijenih zemalja.“ (NI2-ž-28-oš-nezaposlena)

U kontekstu niskog životnog standarda, javlja se jedna zanimljiva pojava. Naime, to je da prestanak rada i nefunkcionisanje industrije dovode do „komparativne prednosti“ u pogledu ekologije, pošto je na taj način zagađenje svedeno na najmanju meru.

„Kad niko ništa ne radi, ništa se ne zagađuje - industrija ne radi. Jedino bi grad trebalo da se očisti od smeća.“ (NI7-m-45-sss-vozač viljuškara)

Kao što ćemo kasnije videti, ista pojava postoji i u Subotici, kao i mišljenje analogno ovome.

Priča u trendu

U jednoj od poslednjih oaza industrijom nezagađene prirode, u kojoj Svet Evrope finansira održavanje poslednjeg evropskog staništa „beloglavog supa“, nalazi se *Novi Pazar*. Upravo zbog ovog prirodnog okruženja za njegove stanovnike problem ekologije i može da bude shvaćen jedino kao problem održavanja čistoće i drugih komunalnih pitanja. Novopazarci ove probleme obično povezuju sa politikom, naravno, na negativan način:

„Ekologija je kod nas 'in' tema, a grad neuredan.“ (NP3-m-31-vss-pravni-administrator)

„Ekologija u Novom Pazaru je verbalna priča u trendu.“ (NP4-ž-24-sss-studentkinja Učiteljskog fakulteta)

„Ekologija u Novom Pazaru je samo termin koji se pominje u stvaranju boljih uslova za život svih građana.“ (NP6-ž-27-vss-Ekonomska fak. - nezaposlena)

„Ekologija u Novom Pazaru je ružna slika. O tome sa pola snage brine komunalno preduzeće.“ (NP5-ž-42-vss-učiteljica)

„Novi Pazar je sigurno najprljaviji grad u Srbiji. Komunalci udare u veliko spremanje na mig političara na vlasti. Zdrava životna sredina je ovde na repu pitanja koja treba da se rešavaju u gradu“ (NP1-ž-52-sss ekonomska-nezaposlena)

„Ekologija u Novom Pazaru zvanično je aktuelna u predizbornoj kampa-
nji, a mislim da je ovaj grad najprljaviji u Srbiji. Svest nam je na niskom
nivou.“ (NP2-m-57-vss-Filološki-profesor)

„Envajromentalističke paradigme“

Ispitanici iz *Novog Sada* ne samo da su u ovom istraživanju bili zastuplje-
ni u većoj meri od ispitanika drugih gradova sa istim ili većim brojem
stanovnika, već su imali i mnogo više da kažu o ekološkoj problematici.
S obzirom da su uglavnom pridavali prvorazredan značaj ovoj temi, oni
su o njoj mogli i osmišljenije od drugih da govore. Pored toga, utisak na
osnovu dobijenih intervjuva, u odnosu na ostatak ispitane populacije u
Srbiji, jeste da Novosađani dublje razmišljaju o ekološkim problemima
i da su svesniji njihove globalne prirode. Zbog mogućnosti identifikacije
sa različitim nijansama razmišljanja koje su oni izneli o tome, izgleda i
zanimljivo i korisno shvatiti šta nam kazuju njihove reči.

Čak i kada priča o ekologiji biva doživljena kao „preterana“ i daleka, kao
što je slučaj kod sledećeg ispitanika, ona je sagledana u *globalnom kontek-*
stu. Novosađani su, generalno, izrazili svest o nezaobilaznom značaju
globalnih procesa u ovom „ovde“ i „sada“, koja se očituje i na ekološku
sferu.

„Pa, ja nisam nešto sklon tim envajromentalističkim paradigrama. Ne
mislim da su one nešto pogrešne ili nešto slično, ali mislim da se i u tome
malo preteruje na globalnom planu i da se onda ta pitanja uvoze u Srbiju
bez pretresa konkretnog stanja na terenu. Ja mislim da je stanje na tere-
nu u Srbiji puno gore nego tamo gde se ta pitanja postavljaju, ali da je
gore u nekim pitanjima koja se tamo ni ne dotiču. Da je, recimo, globalni
problem, ne znam, kisele šume, čini mi se da će se u Srbiji više pričati o
kiselim šumama kod neke NVO, nego o nekom zaista akutnom proble-
mu koji utiče na živote ljudi. Tako da mislim da se pomera težište... Ne-
mam informacija i ne mogu baš puno šta da kažem. Ona (ekologija) se
objektivno zanemaruje, kao i nauka ili šta ja znam... to je nesumnjivo,
ali... ako mogu vrednosno da ubacim... mislim da je to preterani problem
za mene i za nas... onako iskreno... Ja znam puno ljudi koji to vide svojim
intimnim životnim pitanjem, i ja sa njima ne mogu da se složim. Ostav-
ljam mogućnost da nisam u pravu, ali to prosto nije moja borba, šta da
radim.“ (NS10-m-22-sss-gimnazija-stud sociologije)

Većina novosadskih ispitanika, za razliku od ovog, povezanost ekoloških
problema sa globalnim procesima pomno dovodi u vezu sa domaćom

situacijom. Uviđajući da se stanje organizovanosti društva odražava na
ekološke probleme, oni najčešće ukazuju na njihovu dogoročnu važnost
i na to da zavređuju neuporedivo više pažnje i angažovanja.

„Pitanje ekologije je jedno od najkritičnijih globalnih problema. Pa i kod
nas... mada se o tome ovde nekako najtiše govori... Čini se da postoji stav
kako se ne može o tome razmišljati dok se ne reše neki drugi, 'primarni'
problemi... mislim da je pitanje ekologije itekako primarno. Primetila
sam da je Gradska čistoća u Novom Sadu dosta ažurna - to je pozitivno...
a što se ostalog tiče, to je stvar opet neke šire priče o tome zašto se to iz-
begava staviti u prvi plan, a ima veze sa svim o čemu sam pričala: nesve-
šču, lenjošću i neodgovornošću... Smeta mi upravo to, ništa konkretno.“
(NS2-ž-26-vss-Filozofija-asistentkinja)

„O ekologiji se uopšte ne vodi računa, i pored sve ove silne industrijaliza-
cije i toga što se to svuda u svetu postavlja kao glavni problem, mislim da
ovi naši o tome ne pričaju dovoljno... to se stavlja po strani... Sada se ne-
što malo i priča, ali je sve to nedovoljno... još uvek. Pozitivno je što se
uopšte i priča o tome, a negativno je sve što možemo da vidimo počev od
svake osobe posebno... što ne znamo da se ponašamo ni po pitanju odla-
ganja otpada, ni po pitanju trošenja vode koja se troši nemilice, a da ne
govorim o onim najvećim problemima koji se tiču... zagađenja vazdu-
ha... i slično. Mislim da se o tome ne vodi dovoljno računa i gadi mi se
kada znam i čujem kako će milione da daju na izbornu kampanju, a šta
bi sve sa tim parama mogli da urade pa da nam ne bude kako nam jeste...
da ugrade filtere na neku fabriku, više bi nam pomogli... znači mislim da
sve to i kreće od nas, pa nije ni čudo da, dok dođe do vrha, da se time niko
ne bavi... Mislim da se sve stavlja ispred toga... znači, ono, da je sve osta-
lo preče...“ (NS14-ž-42-sss- trgovkinja)

Pokazujući razvijeno kritičko mišljenje o različitim aspektima ekoloških
problema novosadski ispitanici izražavaju otpor prema negativnim as-
pektima globalizacije.

„Ma to je pitanje bitno, ne mislim da nije, ali za nas je kao 'poslednja rupa
na svirali'. Ima toliko toga o čemu se moramo brinuti, a to nije dobro, jer
bez svesti o okruženju nema ni rešavanja problema na dugi rok. Ali o sve-
mu tome se može pričati samo u nekim društvima u kojima sve funkcioniš-
e, u nekoj Švedskoj ili Švajcarskoj, na primer. Kod nas još ne. To je važno
političko pitanje, ali za one koji ga kod nas rešavaju time što nam izvoze
svoj otpad i tako prave problem nama. Kod nas se o tome ne misli dovoljno,
a to se vidi na svakom koraku.“ (NS1-m-31-sss-ekonomska-noćni čuvar)

„Da, to je važno pitanje i ja bih volela kada bi svi o tome razmišljali i radili
a ne samo pričali. Kao eto, zagađeno je, a prolaziš pored razbacanog smeća

oko kontejnera i ne pada ti na pamet da ga pokupiš. I to kako se zagađuje sa svim tim kolima, pa valjda postoje neki filteri za sve te izduvne gasove, ne znam. Definitivno bi o tome trebalo više razmišljati i više uraditi. Ja kada o tome mislim samo se naježim... kada pomislim na sve što nam je urađeno bombardovanjem i na to gde mi dete raste... nije mi dobro... i da se o tome tako prestane pričati, e to ne mogu da opravdam. Šta, je l' sada nema štete od osiromašenog uranijuma, ako se o tome ne priča? Ne mogu da verujem da smo tolike prodane duše da pređemo preko toga... Pa decu su nam ubijali na ve-ce šoljama, a mi sada da im hrlimo u susret... To mi se gadi... gadi mi se to kakvi smo ljudi... Ovako mimo grada, nemam utisak da se išta pokrenulo. Čak mislim da se i neki otpad potajno uvozi, ali da se o tome ne govori. Za hranu sigurno znam da je sve lošija i lošija... kupila sam jednom paradajz na pijaci i sve mi delovalo kao da se oseti na ribu... i bacim jednom, bacim drugi put... sve ne verujem... onda pročitam, mislim 'Blic' da je bio, kako je izbila neka afera oko toga da su Amerikanci, mislim, ubrizgavali neke gene i hormone ribe u paradajz da bi duže bio svež... E, pa to je da ne poveruješ i sada mi kažu kako je bolje ako imamo tu hranu, a to je sve tako bezukusno..." (NS8-ž-35-sss-frizerka)

„Mi tek ulazimo u proces prihvatanja ekoloških standarda i, kao sa svim, kasnimo. Da, to jeste važno pitanje, ali se kod nas ne postavlja dovoljno glasno ni jasno, zato što nam to nije dozvoljeno. Mi se moramo još zaprljati, i još nas moraju zaprljati drugi, da bismo stekli uopšte bilo kakvo pravo da to postavimo kao pitanje, ili da dajemo odgovor na njega onda kada nam bude postavljeno. Stanje je grozno, ali će biti još gore, jer kako rekoh - nismo još dovoljno zaprljani da bismo mogli početi da se čistimo. Iako smo prljavi do bola. Ništa ne radi. Mislim, u gradu su očišćene ulice, ali se to plaća radioaktivnim otpadom, pesticidima, zagađenjem Dunava i pomorom životinja. U nekim sredinama i pomorom ljudi. Pogledaj samo svo silno zagađenje vazduha. I niko se oko toga ne brine, jer mi imamo preča posla od toga. Pozitivno nema ništa. Nadam se da sam to i rekao ovim što sam rekao. Šta pozitivno da navedem, u zemlji u kojoj se bebe rađaju sa astmom, a političari se hvale kako su promenili plastične kante za smeće ljudima? Opet zamena teze..." (NS7-m-29-gimnazija-nezaposlen)

Obijanje pragova

Kada je reč o *komunalnim pitanjima*, nezadovoljstvo koje je prisutno u drugim gradovima Srbije, postoji i u Novom Sadu. Ovde se ono neposrednije dovodi u vezu sa civilizovanim standardima koji postoje u Evropi.

Dok za jednog stanovnika Niša, na primer, Vojvodina predstavlja uzor koji on navodi kada kaže:

„Ja sam bio u Kikindi i na ulici nema pikavaca od cigara - ima opomena i piksli.“ (NI5-m-63-vss-nezaposlen).

Stanovnicima Novog Sada stanje u njihovom gradu izgleda mnogo problematičnije, naročito kada ga sagledavaju u širem političkom kontekstu, bilo internom, bilo eksternom.

„Evo, ja gde živim, a to je Podbara, svi kontejneri su prevrnuti ili oštećeni, a korpi za otpatke nikuda. Moraš u centar da bi bacio papir. O drugim stvarima da i ne govorim... toplanama, rafineriji, saobraćaju... grozno. A to nije ništa kako je po selima, ili na jugu. Naježim se kada se setim. Svi kažu kako je Vojvodina još i dobra - kao Evropa, evropski mentalitet i te stvari, ali ako je ovo evropsko, onda samo mogu misliti koliko je sve jadno. To su izmišljene priče, nema tu ničeg pozitivnog. Postali smo depopulacija Evrope.“ (NS1-m-31-sss-ekonomska-noćni čuvar)

„Konkretno kada je Novi Sad u pitanju, to što je saobraćaj sve gori. Auta je sve više, jer je sve više ljudi koji se ovde doseljavaju, ali mislim da sve to nije dovoljno dobro regulisano i da se ne prati dovoljno brzo i ažurno od strane gradskih vlasti. Malo se tu nešto radi, po pitanju ulica i parkinga, ali sve što su uspeli da urade je to da su počeli parking da naplaćuju... a nema mesta gde da se parkiraš. I onda imamo to što imamo po trotoarima..." (NS12-ž-27-vss-nast. u o.š.)

„To ne da je važno pitanje i ne da je važno politički, nego životno. Ovde ko je u 'Šangaju' bio bar i na dan-dva može to i na svojoj koži da oseti... ovde je zagađenje toliko da ja ne znam gde ga ima više... možda još jedino u Pančevu... samo oni su mnogo češće u novinama nego mi... Ja ne znam više kome se mi sve nismo obraćali za to da se stvari ovde poprave... deca nam obolevaju i rađaju se bolesna... To više nije normalno i ne da se živeti od gasova i otpadaka najraznovrsnijih. To te bukvalno poklopi čim se probudiš i nisi ni za šta čitav dan. Mi stalno ganjamo potpisima da se žalimo i nema u kojoj službi nismo obijali pragove - ali ništa. Kao da nema dovoljno dobre volje da se to reši... da se čuje i glas nas koji živimo bukvalno pod dimnjacima tih fabrika i rafinerije... Bar filtere da stave, ili nešto... ali niko ni da mrdne. Dođu samo i obećaju pred izbore pa se pokupe i odu... nema vajde... a samo malo treba da bi se sve napravilo kako treba. ... Imam utisak da kada dođe neko još jednom nešto da obeća - biće mrtvih. Toliko mi se čini da su ljudi ogorčeni. A i kako ne bi kada se sve radi na takav način... bezobrazan. Ako rafinerija nema para, ja ne znam ko ima, a nikako da se potrude i stave filtere... sada se promudrili i kao puštaju te gasove noću... leti ne moš' ostati živ od gasova, a ako zatvoriš prozor - umreš od vrućine. Pakao kako okreneš... svi dišemo k'o ribe... nema nikoga sa zdravim plućima, od ovolicnog do mene groba... sve sipi kada udiše... ko oni baloni... A sve je mnogo gore od kada je bilo bombar-

dovanje, jer od tada mešaju nešto... kažu koji znaju da je to gorivo za avione, ono teško koje i ne sme da se meša gde ima ljudi... ali ni o tome niko na priča... Ma šta pozitivno? Nema ništa, ja kad ti kažem... sada ja da ti navodim kako je ne znam koliko bitno to što su u gradu posadili cveće, ili kupili one traktorčice za čišćenje ulica, e, to mi ne pada na pamet da hvalim, mani se toga. Ovde su problemi od kojih život zavisi i nema tu ničeg pozitivnog sve dok se ljudi truju. Političari se, ovi naši, time ni ne bave i čini mi se da su tu neki interesi pomrsili račune bilo čemu... para je tu neka udarila... ne mogu drugačije da verujem, da nije kad jeste. Kako, da se varam? Toliki problem za čitav grad, a niko nikad da ne mrdne... Nego rafinerija i njena mafija plaćaju političare i ovi odjednom učute o svemu. To ti je to.“ (NS9-m-68-oš-nepriznat-zanat-penzioner-na-soc-pomoći)

Da glava boli

Iako su novosadski intervjui, uglavnom, citirani tako da su svi aspekti odgovora o problemu životne sredine preneti integralno, ipak su različiti odgovori akcentovali različite aspekte problema. U narednim odgovorima je više pažnje pridavano onim aspektima koji se odnose na svest građana o društvu u celini i, naravno, na njen uticaj na okruženje.

„Jeste važno pitanje i mislim da ne bi trebalo da bude ništa ispred toga, jer zna se koliko o tome vode računa svi oni koje mislimo da sledimo i na koje mislimo da se ugledamo po svaku cenu. I sada oni o tome vode računa, a mi koji bismo njihovim stopama, treba sve da rasprodamo i da uvezemo njihovo smeće... da bi njima bilo bolje, a nama, kako bude. Mislim da postoje interesi koji zataškavaju to što se kod nas radi da bi se kratkoročno sada uzele neke pare, a na duži rok se sve uništi i o tome se ne govori ništa. ... Naravno da to kod nas nije političko pitanje, to nije nikakvo pitanje. Ne bave se njime ni oni koji za to dobijaju platu. Ljudi su možda i svesni, ali i od te svesti može biti samo gore, jer ništa ne mogu da urade. Može samo glava da ih boli. U praksi se tako sve stavlja ispred ekologije... Mi smo u stanju sve da prodamo, pa se to odnosi i utiče tako i na pitanje ekologije. Prodaćemo parče kobajagi sada neke nepotrebne zemlje da bismo uložili u nešto i dobili kobajagi neki novac koji se ko zna kako deli, jer kad dođe do nekog ozbiljnog novca, najmanji deo tog novca ode tamo gde treba... Mi toga nismo svesni kada je sve u redu, ali biće vremena... i to vrlo skoro... kada sve i neće biti tako. Evo šta se radi u Pančevu baš ovih dana i šta se sve radilo u novosadskoj rafineriji... i drugim našim rafinerijama... za vreme NATO bombardovanja... toga se treba setiti pa da se vidi koliko se o tome vodi računa danas... Ništa mi ne pamtim. Kao da su nam svra-

ke mozak popile. ... Pančevo i Novi sad. Rafinerije. To je užas. Ljudi se guše i polagano umiru. Nikada do sada, koliko ja znam, nije bilo toliko ljudi koji boluju od astme. Nikada. I da to niko ne poteže kao važno pitanje, političko pre svega, ja to ne razumem i ne opravdavam, ali to smo mi...“ (NS3-m-50-sss-mašinska-tehnički-višak“)

„Ekologija je prevažno političko planetarno pitanje. ... Ali takva planetarna pitanja za našu toliko neplanetarnu zemlju su zaista periferna. Umorna sam od apelovanja na svest o bilo čemu, pa i o tome, zato se i čudim da ako se ne uključi svest, zašto se makar ne obraća pažnja na čula. Meni nije potrebno da čekam veće ili da pade kiša, pa da najbolje osetim šta znači živeti u neposrednoj blizini pored najveće rafinerije nafte u ovoj zemlji, pogotovo posle bombardovanja. Dovoljno je samo udisati vazduh na saobraćajnici. Ali pare vrte sve, pa i sposobnost za disanje. Čist vazduh je ne ekološki problem, već ekonomski.“ (NS11-ž-24-sss-gimnazija-studentkinja)

„Ne vodi se o tome dovoljno računa uopšte, a mislim da je to jako važno pitanje. Kod nas je to potpuno zanemareno i mislim da niko nema politički program a, i ako ima, mislim da nema baš puno mogućnosti da o tome priča. Da su to sve neke minorne snage koje uopšte ne mogu ovde doći do izražaja od ovih koji se bave samo pitanjima profita... Oni nemaju ni cenzus, nemaju ništa, nemaju neku moć da oni tu nešto promene. Pa mislim da je i po tom pitanju isto loše. I to sve lošije. I u bližem okruženju i u celoj državi... Vidi samo ovo Pančevo. Ne zna se ko pije ko plaća. Ne odgovara niko ni za šta. Nafta curi na sve strane i svašta se dešava. Kanal Vrbas, onaj kanal, glavni Bački, pretvoren je u ruglo svega, izvor zaraze i smeća. Otrovo usred Vojvodine... A bombardovanje i Novi Sad niko više i ne spominje, kao da je neko stavio zabranu na to... A ne da smo zatrovani, nego... Gledam to samo na poslu: nemaš pojma koliko je dece sa disajnim problemima danas. ... Pa samo od toga da se pođe, vidi se koliko mi malo vodimo računa o najbitnijem... koliko se to kod nas ne potencira. A gledam na Zapadu... čim im umre neki medved ili neka zver druga... retka... dignu toliku buku da vlade padaju i odmah sve fabrike u okolini moraju neke filtere da stave... a kod nas... čak i deca da počnu masovno da umiru našao bi se neko, čini mi se, da govori kako to nije od zagađenja... Eto, kakvi smo ljudi.“ (NS4-m-36-vss-DIF-košarkaški-trener)

U interesu svih

Novosadski ispitanici su pokazali da o problemima okruženja razmišljaju sa svešću o vrednosti opšteg dobra.

„Trebalo bi da je pitanje ekologije najosnovnije, znaš, zato što kad pogledaš da ne živiš zdravo, ne jedeš zdravo, ne dišeš zdravo... e, pa šta onda,

majke ti? Šta će ti i politika i prosvjeta i sve ostalo. Trebalo bi da bude prvo pitanje, ali ne vidim... da će to biti dugo neko goruće pitanje. Ja mislim da ljudi ovdje, znaš, globalno gledaju nesreću samo kao ličnu. Znači, ako se njemu lično neko razboli, onda je problem, al' kad su to komšije, onda ne gleda na to kao na problem, jer se ovaj razbolio, a ne on. Znači, da to neće, po meni, biti neka društveno-politička tema dugo... Nije to masovna pojava i nema svijesti o tome. Nije im Ceca rekla da fabrika mora imati filtere. Pa i tamo su, preko, krenule pjevačice i glumci, krenuli da se učlanjuju u kojekakve ekološke ekipe i da budu na protestima da bi omasovili to. Moraš naći popularne ličnosti koje grade svijest da bi ti one uticale na omasovljenje.

„Najviše mi smeta što vidim da se ovdje hrana posipa raznoraznim pesticidima i đubrivima koja su svuda u svijetu zabranjena. U to sam čak i ubijedena. Znači da jedemo nezdraviju hranu ... nego u Evropi, mada nam uporno poturaju kako mi, ne znam, jedemo zdravije i kako je kod nas hrana neiskvarena i ovo ili ono... ali mislim da nije tako i da se kod nas prodaje najlošije od tih đubriva i pesticida, tako da nema onoga što treba i kako treba. Katastrofa. Od pozitivnih stvari, nema bogzna šta. Kao kupili su neke mašine da im mlate prašinu po centru i sada ljudi samo u njih gledaju, kao 'bolje je mnogo', a ne vidi se koliko dugo im kontejneri stoje i koliko su prepuni i kako se kiselina iz njih ljeti cijedi i koliko je smeća pored i na sve strane. Uopšte, mislim da se ne radi na svijesti da se uklanjaju stvari za sobom i da preovladava ta neka sveopšta neodgovornost... od pojedinaca do ne znam ni ja koga... do fabrika...“ **(NS5-ž-38-sss-mašinska-prodavačica u trafici)**

„Generalno, kao društvo mislim da mi ne znamo šta je ekologija, ni kako da se prema njoj odnosimo. Spomenula sam ranije Bor - Bor je crna rupa najveća: ne vidi se prst pred licem ili se nagutaš toliko sumpora u vazduhu da, kada uđeš sa ulice unutra kući, grlo te peče, osetiš kiselinu dok piješ vodu. To je važno političko pitanje: ljudi treba da žive ovde, ako nemaju čist vazduh ne mogu da žive. Ja imam rođake tamo i oni su stalno kod doktora. Svaki dan umire neko mlad... A najvažnije pitanje u ovoj zemlji je kolika mi je plata, koliko imam para, a pitanje zdravlja se ne postavlja, nije ni bitno, dal' imam dobar život, kakve škole imam... ne, bitno mi je samo koliko imam para sutra i šta ću ja moći tim parama da kupim.“ **(NS13-ž-19-sss-gimnazija-stud fizike)**

„To je važno političko pitanje, izuzetno važno i to je krenulo sa mrtve tačke, da i sada vide šta imaju. Sada kada su ostali bez Crne Gore shvatili su da imaju Staru planinu, eto reklamiraju sada tu Staru planinu, odmah su došli pokupovali tu jeftinu zemlju od seljaka... A negativnog je toliko toga... trebalo bi da se kazne svi koji bacaju smeće pored reke ili bilo gde, da se ambrozija recimo skloni... to nisu velike pare, to je samo jedna akcija ljudi,

građana. Jednostavno, dati i reći: Evo sto hiljada, kao što su dali za 'Velikog brata', što ne kažu dobiće sto hiljada eura ko donese ambroziju i poseče, donese je u kamion i spali je... što moramo uvek neku tuđu licencu, dobro i korisno neka se spoji... prodaja licence za akciju ambrozije... moglo da se više pažnje svemu tome posveti, mnogo više.“ **(NS15-ž-51-sss)**

„Katastrofa. Katastrofa. Mislim da se ne bave dovoljno tim pitanjem. Niko. Ne dižu ga uopšte visoko koliko bi trebalo. Mislim politički... To je samo onako provučeno, čini mi se, reda radi. I čini mi se da se sve stvari stavljaju ispred toga. O tome niko ne vodi računa. Samo je provučeno kroz neki program i u izbornim kampanjama, ali ništa posle toga. Njima je bitno samo da dođu na vlast, a sve to o čemu se pričalo i što se obećavalo, sve to kao da se više nikoga ne tiče... Mislim da je najveći problem. ... Sa decom se, isto tako, vrlo malo radi na tome, na toj nekoj svesti, makar dok su mali, i čini mi se da oni nemaju od koga da to nauče kada dođu kući. Roditelji su ti koji im ne posvećuju dovoljno pažnje. Vrlo malo rade sa njima. Imam utisak da deca kod kuće nemaju od koga šta da nauče. A onda i mi imamo problem. Kako da ja naučim dete da ne baca papir, kada njegov otac koji dođe po njega posle škole, parkira na zelenoj površini i, dok dođe do škole, baci bar jedan pikavac ili pljune? Kako? Nedostaje nama svesti o tom pitanju. A do svesti se može samo kaznama... nije lepo, ali tako mi izgleda. ... kod nas se sve stavlja ispred toga i to se čini kao pitanje o kojem se najmanje razmišlja. Ponašamo se kao da je kod nas sve u redu po tom pitanju, kao da je ovo neki... ne znam... raj na zemlji... A mislim da je stvar dosta ozbiljna i da se o svemu vodi računa samo kada se desi neko zlo... samo kada se izlije Dunav ili se prospe nešto po njemu... samo tada se reaguje. I to i tada u smislu nekih prepucavanja koja se izrode u nešto što sa samim problemom nema nikakve veze. Najbolnije je to što se ispred svega stavlja interes pojedinaca, a ne interes svih...“ **(NS12-ž-27-vss-nast. u o.š.)**

Kritički stav Novosađana prema okruženju koji su oni povezivali kako sa unutrašnjim slabostima tako i sa globalnim i/ili evropskim činiocima, bio je izražen mnogo rečitije u poređenju sa izražavanjem ispitanika u drugim gradovima Srbije. S obzirom da su njihove priče bile veoma upečatljive i kompaktne, bilo je zaista teško secirati ih. Zato se minimalna intervencija činila kao najbolji izbor. Ona se odnosila samo na mestimično podvlačenje nekih delova teksta. U osnovi ovakvog postupka, koji je neuobičajen za istraživački rad, stoji uverenje da doživljaj koji nastaje na osnovu tako prenetih iskaza svojim intenzitetom prevazilazi snagu objašnjavajućih komentara.

Nebo i zemlja

Na krajnjem severu zemlje nalazi se *Subotica*, grad koji se zbog svog graničnog položaja sa Mađarskom razlikuje od drugih gradova Srbije. Stanovnici Subotice su, zbog te okolnosti, češće bili u prilici da upoređuju stanje u svojoj zemlji sa stanjem u susednoj državi koja je, u proteklim godinama „tranzicije“, dosta odmakla na putu evropskih integracija.

„Kažu da je Subotica mnogo čistiji grad nego 90 posto gradova u Srbiji, ali to meni nije dovoljno, jer ja znam kako je Subotica izgledala pre 15 godina, ili pre 20. Grad je prljav, trava nije očišćena, sve je neuredno. Samo je korzo i centar grada čist, ali 90 posto ulica u gradu nije izbetonirano, ambrozije ima svugde, smeće je posvuda, a o šumi da ni ne govorimo koliko tamo ima smeća. Tako da, ne znam. Oni koji dolaze iz Srbije kažu za Suboticu da je čista i oduševljeni su, ali ja nisam zadovoljna, jer ako pogledaš Suboticu i Segedin to je nebo i zemlja. Tako da ne treba to gledati, ne treba sa lošijim da se poredimo nego sa boljim i onda ćeš primetiti na kom nivou je Subotica.“ (SU3-ž-28-sss-administratorka)

„Smatram da je naša država jako zagađena, prljava, mislim da što više idemo južnije od Subotice ili od Vojvodine s tim ima više smeća, s tim je okolina i priroda zanemarljivija. Okolina nije lepa, trava nije pokošena. Kod nas možda još rade nešto po tom pitanju, Čistoća radi svoj posao i Subotica je relativno čista. To je i jedan Beograđanin rekao, da sa poda naše željezničke stanice moglo bi se jesti. Onda možemo zamisliti kakva je beogradska željeznička stanica.“ (SU4-ž-28-všs-prof.fizičkog)

„Odnos prema ekologiji je nemaran, a stanje životne sredine katastrofalno. Smeta mi što ne postoje posebni kontejneri za reciklažu stakla, plastike, kao što to postoji u svim zemljama u inostranstvu (videla sam to u Mađarskoj). Mislim da je to važno političko pitanje i da bi trebalo izdvojiti velika sredstva za očuvanje životne sredine, jer našoj deci treba ostaviti čistiji i zdraviji svet.“ (SU6-ž-32-oš-čistačica)

Slično većini stanovnika u ostalim gradovima Srbije i stanovnici Subotice misle da je pitanje ekologije veoma važno, jer:

„... od toga zavisi koliko će nam ishrana biti zdrava, koliko će nam namirnice biti zdrave i, po meni, treba neke standarde da postavimo. Na primer ako kupuješ nešto, onda gledaš da to bude inostrana roba, jer možda u tome ima manje štetnih materijala, nego u domaćim. ... to što Srbija nije toliko urbanizovana ne znači da je čistiji vazduh. Jer možda u Švedskoj u jednom gradu ima 20 fabrika, ali svi imaju dobre filtere, a tu u Subotici ima jedna fabrika, ali ta nema nikakav filter. Tako da mislim da to što Srbija nije urbanizovana, ne znači da je zdravija.“ (SU3-ž-28-sss-administratorka)

Prema mišljenju nekih ispitanika iz Subotice, veza ekologije i politike, uglavnom, počiva na ekonomskim interesima.

„Ne razumem zašto je to političko pitanje? Stanje je dobro. Subotica nema zagađivača. Druga su pitanja ovde važnija: privreda, nezaposlenost, Hag...“ (SU7-m-52-sšs-slужbenik)

„Zadovoljan po tom pitanju. Primedbe se odnose na neredovno odnošenje smeća i zalažem se za privatizaciju komunalnih preduzeća. Ne razumem kako ekologija može biti političko pitanje?“ (SU9-m-29-oš-pogrebnik)

„Ja sam do sada mislila da ne bi trebalo da imaju veze jedno sa drugim, ali kako vidim da ekološke stranke isto prisustvuju na izborima, znači jeste da su u politici i zato vidim to važnim... jer sa tim može da utiče na politiku i preko toga i samo društvo i da obezbedi bolji život za ljude. Jedna partija koja ima ekološka načela, može državu da odnese u potpuno drugu stranu, pojedina polja. Znači, bitna je i potrebna je, samo ne bi trebalo toliko da se veže za politiku, nego trebalo bi da bude deo samouprave, a ne da učestvuje u izborima. Treba da ima jako važnu ulogu, ali ne političku.“ (SU4-ž-28-všs-profesor fizičkog vaspitanja)

Prema mišljenju nekih ispitanika iz Subotice, veza ekologije i politike, uglavnom, počiva na ekonomskim interesima.

„Sve je to politika, sve zahteva para, a pare su u rukama političara. Oni odlučuju gde će se uložiti. Sve je u rukama političara. Pa, ne znam. Bilo bi bolje da je to posebno, van politike, i da se neko drugi bavi time. Bilo bi boljih rezultata.“ (SU2-m-40-sss-magacioner)

„Da, tu sve ima veze sa politikom, pa i to. Može se primetiti i na primeru Pančeva. Koliko se ljudi tamo žali, koliko je loš vazduh i kakva je zagađenost vazduha. Po meni, politika stoji iza toga. Ne urade ništa i opet je tako da ako je vlasnik fabrike član partije, onda taj neće nikakvu kaznu da plati što zagađuje vazduh. Jeste, i to ima veze sa politikom.“ (SU3-ž-28-sss-administratorka)

„Sigurno... da ima veze jedno sa drugim. Koliko će zaštita prirode biti uspešna, ili koliko znaju da paze na zaštitu, to sve zavisi od političkih interesa. Znači, u tom smislu su povezani. Ne može se nešto održati čistim, ili da se pazi na ekologiju, ako to krši nečiji politički interes. Uvek je politika u prvom planu, ekologija nikoga ne zanima ako se može od nečega da se naprave pare, ako neko ima interes od toga da zagađuje prirodu, ništa ne smeta, čak će biti i zakonski dopušteno. Ekologija je uvek u drugom planu, to je uvek manje važno.“ (SU5-m-33-sss-preduzetnik)

„Po meni, imaju veze jedno sa drugim, ekologija i politika su međusobno isprepletene, zavise jedno od drugog. ...da je politika dobra, u smislu da preduzeća mogu da se održe, onda se ne bi dešavale situacije kao na

primer sa 'Zorkom', koja je zagađila okolinu kao šest drugih fabrika zajedno.“ (SU1-ž-57-oš-nezaposlena)

Paljenje na Palić

Kao što je rečeno, dugogodišnja kriza u zemlji, međunarodna izolacija i sankcije, doveli su do prestanka rada mnogih fabrika. Jedna od njih je i subotička „Zorka“ koja je nekada zapošljavala hiljade radnika. Otuda i danas mnogi stanovnici Subotice, kada odgovaraju na pitanja o ekologiji, referišu na situaciju povezanu s radom ove fabrike:

„Konkretno na primer fabrika 'Zorka' ne radi već deset godina, ali jedan deo fabrike radi, a dimnjak je već i iskrivljen i uskoro će se srušiti cela fabrika. Ali oni rade za nekog novosadskog novog bogataša, neku uslužnu preradu. Nema nikakve koristi od ove fabrike, u stvari, ima neke minimalne koristi, ali ništa ne proizvode, nego samo prerađuju nešto, tek da se grad zagađuje. Drugo je to da fabrika radi, mada ni to nije dobro. Nekada kada je fabrika radila, tamo je radilo dve hiljade ljudi i njih dve hiljade su imali neku korist od toga, jer su dobijali platu. Jeste da su zagađivali grad, ali imali su od čega da žive. Sad ima njih petoro u fabrici, radi pet radnika za neku minimalnu platu i sad isto zagađuju grad.“ (SU3-ž-28-sss-administratorka)

Mišljenje da je zahvaljujući prestanku rada fabrika lokalno okruženje sačuvano od zagađenja ilustrovano je sledećim primerom:

„Vidim da je pozitivno to da je 'Zorka' propala. Nisu je zatvorili da bi zaštitili okolinu, nego hvala Bogu da je propala, i sada je pola Subotičana preživelo i mogu dalje da žive, nemaju rak pluća, jer je fabrika propala. Znači to je pozitivno. Stalno forsiraju Palić, kako je to lepo i čisto, i da je tamo to jezero. U detinjstvu smo išli tamo, bila je zelena, mutna i smrdljiva (voda) i sada je isto takva. Čuo sam više puta da će ga očistiti, da će izvaditi mulj i da će napuniti Tisom, pa ne znam. Po meni u ovako lošem stanju još nikada nije bila, možda sad nije toliko zagađena voda i nema u njoj toliko hemikalije, ali i to je samo zato jer su oko Palića propale još tri fabrike, pa oni ne rade i ne puštaju prljavu vodu u jezero.“ (SU5-m-33-sss-preduzetnik)

Vikendom, ili za praznike, Paličko jezero u blizini Subotice predstavlja omiljeno izletišta i za stanovnike Beograda, koji ga verovatno doživljavaju potpuno drugačije od meštana Subotice:

„Ako pogledamo i Paličko jezero, da ne znamo da očistimo to jezero, a ipak puste ljude da se kupaju u tome, a istovremeno je dopušteno da pr-

ljava voda teče u kupalište, da Higijenski zavod ne radi svoj posao po tom pitanju, tako da mislim da je grad i njegova okolina zagađena.“ (SU4-ž-28-všs-prof.fizičkog)

„Nisam nikako zadovoljna, može se primetiti i po Paliću, na kom nivou je zaštita prirode ovde kod nas. ... Na Paliću je voda jako, jako prljava i zagađena. Sad prave neki prečistač i to tako da smo dobili neku inostranu donaciju. Mi ... uvek samo moljakamo, a ništa ne uradimo sami. Komedija, dobili smo devet miliona eura pomoći, a jedan smo mi dali. To je sad nešto. I opština se sada hvali kako je ona dala milion eura za prečistač, a to su u stvari pare koje su pokupili od poskupljenja vode. Tako da apsolutno nisam zadovoljna.“ (SU3-ž-28-sss-administratorka)

Na kraju, može se reći da su razmišljnija ispitanika, kako Subotice, tako i drugih gradova Srbije, u velikoj meri realistična. To potkrepljuje i poslednji citat iz ovog istraživanja koji se odnosi na ekologiju:

„Po meni, jedna država tada može da se bavi sa zaštitom okoline, ako je bogata i ako može to da dopusti sebi, jer uvek prvo žele da razvijaju privredu, a sa time puno zagađuju. A kad su već dovoljno bogati da mogu sebi dopustiti taj luksuz da koriste samo određene filtere, da dozvoljavaju otvaranje samo određenih fabrika, da dozvoljavaju uvoz samo određenih automobila u državu. Kada mogu sebi da dozvole ovaj luksuz, tada će početi da se bave sa ovim pitanjima. Niko se ne bavi ni sa svojim zdravljem, ni sa svojom okolinom, dok svoj životni standard ne razvije do nivoa da može da razmišlja o zdravlju. Znači prvo pare, pa posle zdravlje, na žalost.“ (SU5-m-33-sss-preduzetnik)

Ovaj poslednji citat je u vezi sa još jednom temom u ovom istraživanju koja se odnosi na standarde. Uvođenje standarda predstavlja uslov za napredovanje procesa evropskih integracija, jer standardi su način objektivizovane implementacije vrednosti, te dakle, osnov za građenje zajednice različitih evropskih naroda. Problem sa razumevanjem i, sledstveno, sa primenom standarda postoji već u različitim upotrebama tog pojma. Postoje, naime, značenja „standarda“ koja ukazuju na njegove cirkularne upotrebe. Ukoliko je *circulus vitiosus* koji obrazuju te upotrebe odraz realnosti, onda se postavlja pitanje kako izaći iz ovog „začaranog kruga“? Naime, pitanje je odakle treba krenuti ako se, s jedne strane, očekuje da povećanje životnog standarda bude *posledica* evropskih integracija, dok se, s druge strane, povećanje životnog standarda doživljava kao *uslov* za ustanovljavanje evropskih proizvodnih standarda – jedinstvenih kriterijuma kvaliteta koji se smatraju fundamentalnim za projekat tzv. „održivog razvoja“ na celoj teritoriji Evrope. Ako je ideja da ovde

ključnu ulogu treba da ima podizanje nivoa individualne i kolektivne svesti, što bi dovelo do preobražaja identiteta za sada neusklađenih sa zahtevanim standardima, izgleda da ispitanici ne dolaze često na tu ideju. Barem ne dovoljno često da bi to dovelo do stvaranja kritične mase, neophodne za taj preobražaj. To znači da je pitanje da li se može očekivati preobražaj društvene svesti? Ukoliko je odgovor potvrđan, onda se u demokratskim uslovima to može pokrenuti jedino angažovanjem pojedinaca koji će prokrciti put inicijativi građana i njihovih demokratski izabраних predstavnika kako bi preuzeli odgovornost za stvaranje prihvatljivog i, u tom smislu, održivog okruženja.

Zaključak

U očekivanju demokratije u smislu pokretanja demokratske inicijative građana, opšti zaključak iz ovog istraživanja bi bio da stavovi političkih apstinenata o društvu u Srbiji ukazuju na vrednosti s kojima se oni identifikuju. Ispoljavajući se u njihovom odnosu prema okruženju, njihove vrednosti utiču i na njihovo opredeljivanje za učestvovanje ili za apstinenciju od političkih izbora. Budući da reprezentuju odnos ispitanika prema okruženju, kako u užem, ekološkom značenju tog pojma, tako i u širem, socijalnom smislu, vrednosti predstavljaju merila za eventualni pristup problemima koji utiču na potencijalno konstituisanje takozvanog demokratskog identiteta društva u Srbiji.

Nalazi ovog istraživanja, odnosno mišljenja političkih apstinenata o ekološkim problemima ne ukazuju mnogo na izgrađenost demokratskog identiteta. Mada među ispitanicima prevladuje svest o važnosti ekoloških problema, oni obično prednost daju egzistencijalnim problemima koje dovode u vezu s opštim problemima okruženja. Ukoliko je pokazatelj demokratskog potencijala kritička nastrojenost ispitanika kada komentarišu odgovornost vlasti za neodrživost okruženja u Srbiji, onda bi njihova politička apstinencija mogla da se protumači kao pokazatelj nedemokratskog stava koji se očituje u pasivnosti i nepreduzimanju bilo čega što bi vodilo menjanju nepovoljnih okolnosti. Kao opravdanje za to mnogi navode izigravanje demokratskih principa, kako u vlasti tako i u samoj strukturi političkih partija koje sebe nazivaju demokratskim, u čemu oni ne žele da učestvuju ni kao glasači. Iskazi ispitanika su, takođe, pokazali mnogo protivrečnih okolnosti. Među tim protivrečnostima, međutim, gotovo da nije primećena ona glavna - da se u kritici svega oko sebe, naročito niske svesti sopstvenih sugrađana, uopšte ne vidi sopstve-

na odgovornost. Naravno, ljudi sebe ne smatraju odgovornima, jer ne vide načina da nešto promene - u okruženju, možda zato što ni ne traže načine, - u sebi, možda zato što ni ne vide sebe.

Dok su stavovi ispitanika o okruženju, u užem smislu, dobijani na osnovu pitanja o važnosti ekologije kao političkog problema, doživljavanje okruženja, u socijalnom smislu tog pojma, zahteva konceptualizaciju na osnovu odgovora na mnoštvo različitih pitanja postavljenih u ovom istraživanju. Na ovo je upućivalo ne samo pitanje o zadovoljstvu životom u neposrednom društvenom okruženju, već i sva ona pitanja koja su iziskivala odgovore o doživljavanju: promena, problema, krize, odgovornosti, mogućnosti, angažmana, demokratije, poverenja, kriminalizacije, radikalizacije, „normalnosti“, uticaja, medija... Tu je, naravno, spadalo i pitanje o odnosu prema standardima kao merilima integrativnih procesa društva u Srbiji suočenog sa kriterijumima za ulazak u Evropu.

Ovo istraživanje je rasvetlilo sadržaje društvene svesti prema kojima se upravlja ispitivana populacija u Srbiji. Za tu populaciju je moguće pretpostaviti da donekle reprezentuje postojeću fazu preobražaja identiteta društva koje je u delikatnim procesima unutrašnjih i spoljašnjih integracija. Kvalitativni pristup u ovom istraživanju omogućio je da se, ulaženjem u različite dimenzije pojedinačnih priča, otkriva istinitost različitih interpretacija stvarnosti. Strukturisanje sadržaja ovih iskaza i njihovo tematsko razvrstavanje radi problemskih uvida, iskoristilo je prednost kvalitativnog pristupa koja potiče od autentičnih doživljaja stvarnosti, nadahnjujujući se njihovom zanimljivošću i potresajući se pred težinom pojedinih životnih priča.

Opšti je utisak da je pasivnost građana rezultat nezadovoljstva brzinom i kvalitetom promena, zatim, razočaranjem i gubljenjem poverenja u postojeće političke aktere kao eventualne nosioce demokratskih promena. Politički apstinenti, uglavnom, smatraju da je njihovo angažovanje obesmišljeno i, zapravo, onemogućeno, jer tako odgovara „onima na vlasti“. Naime, dovođenje stvari u red stalo bi na put ostvarivanju pojedinačnih interesa političara, koje se odvija na račun opštih interesa društva. Kako dosadašnje „demokratske promene“ nisu dovele do očekivanih rezultata, niti po mišljenju ispitanika vode ka tome, tako ispitanici demokratiju i njene vrednosti sve više doživljavaju kao „praznu priču“ u službi pridobijanja glasača tokom predizbornih kampanja, koja nakon izbora pada u zaborav. Siromaštvo, niska primanja, nezaposlenost, gubitak posla usled procesa privatizacije razumljivi su razlozi nezadovoljstva građana rezultatima „demokratske tranzicije“ nakon oktobra 2000. godine. Mada ispitanici pri-

mećuju izvestan „napredak“, usled „okretanja Evropi i svetu“, kao i usled prestanka neizvesnosti ratova, sankcija i izolacije društva, nezadovoljstvo ekonomskom i političkom situacijom u zemlji je ogromno.

Mnogi apstinenti krizu u Srbiji vide kao trajno stanje koje potiče od pada duhovnih i moralnih vrednosti. Taj pad se nastavlja nesankcionisanjem korupcije i organizovanog kriminala. Mnogi ispitanici misle da je u društvu u Srbiji očigledna sprega tajkuna s vlašću, što je utoliko bolnije ukoliko slaba država nema socijalni program koji bi čuvao obične ljude od potonuća u bedu i nemaštinu. U tom smislu, integracija sa Evropom i svetom, najčešće, smatra se poželjnim načinom da se izađe iz haosa domaćih prilika. Mada se oštro zamera vlasti što jeftino rasprodaje decenijama sticanu „društvenu imovinu“, ipak je među ispitanim političkim apstinentima uglavnom prisutna otvorenost prema svetu koja počiva na nadi da će integracija u Evropu dovesti do poboljšanja opšteg stanja u zemlji. Tako se za evropske standarde kaže da se moraju ispuniti, ali se ispoljava sumnja u to da smo kao društvo u stanju da to učinimo, jer smo „izgleda odustali od promena, pošto ne rešavamo probleme u sopstvenoj državi“. Poremećaji vrednosti vide se i u neprepoznavanju postojanja svesti građana koja bi mogla da utiče na odnos prema okruženju u svakom, pa i u ekološkom smislu. Pokazuje se, naime, zapanjujuće razilaženje između zainteresovanosti ispitanika za ekologiju i nezainteresovanosti onih koji bi trebalo da su politički odgovorni za ekološke probleme.

Na to bi možda trebalo gledati kao na uobičajenu pojavu u zemljama u tranziciji, u kojima tek treba da budu razvijeni institucionalni aranžmani koji će olakšati učešće građana u političkim procesima. Cilj demokratske tranzicije bi, dakle, bio uspostavljanje institucionalnih kanala kojima bi oni koji predstavljaju difuzne interese građana efikasno mogli da ispituju političke i administrativne odluke.⁶⁷ Treba naravno imati u vidu iskustva drugih zemalja u tranziciji koja govore da će, i tada, privilegovane grupe nastojati da obezbede svoj neproporcionalni uticaj preko sopstvenih kanala i mreža. Ipak, odluka o tome neće biti samo na njima. U svakom slučaju, razumevanje uticaja demokratije na ekološku politiku zahteva ispitivanje načina na koje konfiguracije institucionalnih aranžmana mogu da stvore kanale za uticaj na kreiranje i primenu politike okrenute ka održivosti okruženja u Srbiji.

⁶⁷ Guillermo O'Donnell, „On the state, democratization and some conceptual problems: a Latin American view with glances at some post-Communist countries“, *World Development*, Vol.21, No8 1993.

Literatura

- Borlaug, Norman E. 1970. *The Green Revolution: Peace and Humanity*, A speech on the occasion of the awarding of the 1970 Nobel Peace Prize in Oslo, Norway.
- Buduris, Konstantin. 1998. *Moralni, politički i metafizički uzroci ekološke krize*, X Internacionalna Konferencija Grčke Filozofije: *Filozofija i ekologija*, Samos.
- Doherty, Brian. and Marus de Geus (eds.) 1996. *Democracy and Green Political Thought*, New York: Routledge.
- Đurić, Jelena. 1998. „Ekološki aspekti globalizacije“, *Filozofija i društvo* XIV, 98. Environment Impact Assessment (EIA), Legislation of Serbia in conformity with EU Directive on assessment of effects of certain public and private projects on the environment, and Directive on assessment of effects of certain plans and programs on the environment (SEA); Environmental legislation on pollution prevention and control in Serbia in conformity with EU IPPC (Integrated Pollution Prevention and Control) Directive.
- Heberle, Rudolf. 1952. „On Political Ecology - Sociology, Sociography, and Human Ecology“. *Social Forces*, Vol 31. No1.
- Midgley, Mary. 1983. *Animals and Why They Matter*, Athens, Ga.
- Nash, Roderick Fraizer. 1989. *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*, The University of Winsconsin Press.
- O'Donnell, Guillermo. „On the state, democratization and some conceptual problems: a Latin American view with glances at some post-Communist countries“, *World Development*, Vol.21, No8 1993.
- Przeworsky, Adam (et al.) 1995. *Sustainable Democracy*, New York: Cambridge University Press.
- Tang, Shui-Yin and Ching-Ping Tang. 1999. „Democratization and the Environment: Enterpreneurial Politics and Interest Representation in Taiwan“, *The China Quarterly*.